

๓๓. ความเชื่อมั่นในธรรมโดยชอบ

Aspiring and Directing Oneself in the Right Way

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network, 2015

ความสำคัญของบทความ

ความเป็นจริงแห่งธรรมทั้งหลาย คือ ความเชื่อมั่นในธรรมทั้งหลายโดยชอบ ด้วยเห็นชอบแห่งสัมมาทิฐิ ด้วยการปล่อยวางในความยึดมั่นแห่งอุปาทานจันท์ ตามนัยสำคัญใน “สุญญตวิปัสสนา-อนัตตานุปัสสนา” ด้วยความเข้าใจอย่างถูกต้องแห่งธรรมฐิติ ที่เป็นสิ่งแน่นอนเป็นที่ตั้งแห่งธรรมทั้งหลาย นั่นคือ “ธรรมนิยาม ๓” อันเป็นไปตามกำหนดแห่งธรรมคา หรือ “กฎธรรมชาติ” ได้แก่ (๑) สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง (๒) สังขารทั้งหลาย เป็นทุกข์ และ (๓) ธรรมทั้งหลายล้วนไม่ใช่ตัวตน สภาวะดังกล่าวนี้ คือ “ปัญญาเห็นธรรม” และ “ปัญญาตรัสรู้” แห่งผลการปฏิบัติอริยมรรคแห่งพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น คำว่า “อุเบกขา-ตัตตมัมหมัตตา” ย่อมเกิดขึ้นในธรรมที่พิจารณาศึกษา-ไตรสิกขา ทั้งหมด ดังนี้

ศีล-อธิศีลสิกขา [สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ]

(๑) “ฉฬงฺกุเปกขา” —อุเบกขาในองค์ ๖-อารมณ ๖ [อินทริย์ ๖]

(๒) “พรหมวิหารรูเปกขา” —อุเบกขาในพรหมวิหาร ๔

สมาธิ-อธิจิตตสิกขา [สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ]

(๔) “วิริยูเปกขา” —อุเบกขาในวิริยะ-สัมมปปธาน ๔

(๕) “เวทनुเปกขา” —อุเบกขาในเวทนา ๓-สติปัญฐาน ๔

(๖) “ฉานูเปกขา” —อุเบกขาในฉาน ๔-อัปนาสมาธิ

(๓) “โพชฌังคฺอุเปกขา” —อุเบกขาในโพชฌงค์ ๗

ปัญญา-อธิปัญญาสิกขา [สัมมาทิฐิ-สัมมาสังกัปปะ]

(๗) “ตัตตมัมหมัตตฺอุเปกขา” —อุเบกขาในความเป็นกลางในธรรมนั้นๆ-เจตสิก ๕๒

(๘) “วิปัสสนูเปกขา” —อุเบกขาในวิปัสสนา-วิปัสสนาญาณ ๘

(๙) “สังขารูเปกขา” —อุเบกขาในสังขาร ๓-วิปัสสนาญาณ ๘

(๑๐) “ปาริสุทฺธูเปกขา” —อุเบกขาในความบริสุทธิ์-วิสุทธิ ๗

เพราะฉะนั้น ความมีคตินับปัญญาไม่ปล่อย “อุปาทานจันท์” ด้วยการเจริญอุเบกขาธรรม ย่อมกลายเป็นบุคคลที่ไม่เห็นธรรมด้วยปัญญา “โยนิโสมนสิการ” แต่ในทางกลับกัน ให้เห็นธรรมทั้งหลายด้วยปัญญา คือ “โยนิโสมนสิการ” ว่าการเชื่อมั่นในธรรมด้วยอวิชชา ย่อมนำอกุศลธรรมมาให้จิตเศร้าหมอง คือ “โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส” เพราะรู้ไม่ทำทันทันอำนาจครอบงำกลุ่มมัจฉิตอันมีรากเหง้าจาก **อกุศลมูล ๓** [โลภะ-โทสะ-โมหะ] และ **อกุศลวิตก ๓** [กามวิตก-พยาบาทวิตก-วิหิงสาวิตก] ด้วยประการฉะนี้.

บทความที่ ๓๓ ประจำปี ๒๕๕๘ – ความถ่อมในธรรมโดยชอบ

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงตรัสชี้แนะให้พวกเราทั้งหลายดำเนินชีวิตในทางที่ถูกต้อง มีความนึกคิดโดยชอบธรรม ประกอบด้วยเหตุผลและปัญญา นั่นคือ “สัมมาทิฐิ” เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้หรือสัญจ ๔ เห็นไตรลักษณ์ รู้เข้าใจกุศลและอกุศลมูลกับกุศลและอกุศลมูล หรือเห็นปฏิจสมุปบาท และมีกระบวนการที่ถูกต้องของธรรม คือ “คิดดีและทำดี” นั่นคือ “สัมมาสังกัปปะ” คำวิชอบ ได้แก่ เนกขัมมสังกัปป์ อพยาบาทสังกัปป์ อวิหิงสาสังกัปป์ กล่าวโดยย่อ คือ ให้บังเกิดบุญกุศลบารมีที่เป็นวาสนาหนุนนำให้ถึง “โกลล ๓” หมายถึง ความฉลาด-Proficiency) ความเชี่ยวชาญ-Skill ได้แก่ (๑) “อายุโกลล” คือ ความฉลาดในความเจริญ รอบรู้ทางเจริญ และเหตุของความเจริญ (๒) “อุปายโกลล” คือ ความฉลาดในความเลื่อม รอบรู้ทางเลื่อมและเหตุของความเลื่อม (๓) “อุบายโกลล” คือ ความฉลาดในอุบาย รอบรู้วิธีแก้ไข เหตุการณ์และวิธีที่จะทำให้สำเร็จ หรือในอีกนัยหนึ่ง มีธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง คุงพลังอำนาจที่นำไปสู่ที่หมาย ที่เรียกว่า “จักร ๔” ได้แก่ (๑) “ปฏิรูปเทสวาสะ” คือ อยู่ในถิ่นที่ดี มีสิ่งแวดล้อมเหมาะสม (๒) “สัปปริสุปัสสยะ” คือ สماعคมกับสัตบุรุษ (๓) “อัตตสัมมาปณิธิ” คือ ตั้งตนไว้ชอบ ตั้งจิตคิดมุ่งหมายนำตนไปถูกทาง (๔) “ปุพเพกตปุญญตา” คือ ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว มีพื้นเดิมดี ได้สร้างสมคุณความดีเตรียมพร้อมไว้แต่ต้น ซึ่งธรรมดังกล่าวนี้ แสดงนัยถึง “คุณชาติแห่งนรชนผู้ที่จะเป็นสัตบุรุษ” ผู้ถึงพร้อมด้วย “สมบัติ ๔” [Accomplishment] ในการแสดงออกถึงการกระทำ ดังนี้

“สมบัติ ๔” หมายถึง ข้อดี ความเพียบพร้อม ความสมบูรณ์แห่งองค์ประกอบต่างๆ ซึ่งอำนวยความสะดวกให้ผลของกรรมดี และไม่เปิดช่องให้กรรมชั่วแสดงผล ส่วนประกอบอำนวยความสะดวก ได้แก่

- (๑) “คติสมบัติ” คือ สมบัติแห่งคติ ถึงพร้อมด้วยคติ คดีให้ (๑) ในช่วงยาวหมายถึง เกิดในกำเนิดอันอำนวย หรือที่เกิดอันเจริญ และ (๒) ในช่วงสั้นหมายถึง ที่อยู่ ที่ไป ทางดำเนินดี หรือทำถูกเรื่อง ถูกที่ คือ กรรมนั้น สภาพแวดล้อมนั้น สถานการณ์นั้น ถิ่นที่นั้น ตลอดถึงแนวทางดำเนินชีวิตขณะนั้น เอื้ออำนวยแก่การทำความดี หรือการเจริญงอกงามของความดี ทำให้ความดีปรากฏผลโดยง่าย
- (๒) “อุปธิสมบัติ” คือ สมบัติแห่งร่างกาย ถึงพร้อมด้วยรูปรูปกาย รูปกายหน้าตาให้ (๑) ในช่วงยาวหมายถึง มีกายสง่า สวยงาม บุคลิกภาพดี ไม่มีโรคภัยประจำตัว พร้อมด้วยจิตใจร่าเริงแจ่มใส และ (๒) ในช่วงสั้นหมายถึง ร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพดี พร้อมทั้งจะประกอบความเพียร
- (๓) “กาลสมบัติ” คือ สมบัติแห่งกาล ถึงพร้อมด้วยกาล กาลจังหวะให้ (๑) ในช่วงยาวหมายถึง เกิดอยู่ในสมัยที่โลกมีความเจริญ หรือบ้านเมืองสงบสุข มีการปกครองที่ดี คนในสังคมอยู่ในศีลธรรม สัมคคีกัน ยกย่องคนดี ไม่ส่งเสริมคนชั่ว และ (๒) ในช่วงสั้นหมายถึง ทำถูกกาล ถูกเวลา ประพฤติปฏิบัติถูกกาลเทศะ เหมาะในสถานที่และเวลา

(๔) “**ปโยคสมบัติ**” คือ **สมบัติแห่งการประกอบ ถึงพร้อมด้วยการประกอบความเพียร** กิจการให้
 สิ่งที่ดำเนินการให้ (๑) ในช่วงยาวหมายถึง ฝึกฝนทางที่ถูก นำความเพียรไปใช้จนขวย
 ประกอบการที่ถูกต้องจึงงามมีปกติประกอบกิจการงานที่ถูกต้อง ทำแต่ความดีงามอยู่แล้ว และ
 (๒) ในช่วงสั้นหมายถึง เมื่อทำกรรมดี ก็ทำให้ถึงขนาด ทำจริงจัง ให้ครบถ้วนตามหลักเกณฑ์
 ใช้วิธีการที่เหมาะสมกับเรื่อง หรือทำความดีต่อเนื่องมาเป็นพื้นแล้ว กรรมดีที่ทำเสริมเข้าอีก จึง
 เห็นผลได้ง่าย หรือรวดเร็วดังที่ตั้งใจมุ่งหมายเอาไว้ได้ครบบริบูรณ์

อย่างไรก็ตาม ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความเลื่อมใส ความศรัทธา ความเชื่อมั่น ในการประกอบความเพียร
 ชอบ ที่เรียกว่า “**สัมมปธาน ๔**” ได้แก่ (๑) “**สังวรปธาน**” เพียรระวัง หรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้ง
 บาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น (๒) “**ปหานปธาน**” เพียรละ หรือเพียรกำจัด คือ เพียรละบาปอกุศล
 ธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) “**ภาวนापธาน**” เพียรเจริญ หรือเพียรก่อให้เกิด คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้
 เกิดมีขึ้น (๔) “**อนุรักษนปธาน**” เพียรรักษา คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และให้เจริญ
 ยิ่งขึ้นไปจนไปบุญล้น ธรรมเหล่านั้น คือ “**กามฉันทะ-พยาบาท ถีนมิทระ-อุทธัจจกุกกุกจะ-วิจิกิจฉา-อวิชาว-**
อรติ-อกุศลธรรมทั้งปวง” ซึ่งได้ชื่อว่า “**นิวรรณ-นิวรรณกิเลส**” กิเลสทั้งหลายนี้ จะคอยก่อกวนจิตใจให้เศร้า
 หมอง ชุ่มมัว ผลาญกุศลความดี รับคุณธรรมได้ยาก พระตถาคตทรงแสดงพุทธ โอวาทครั้งแรกให้บรรดา
 พุทธศาสนิกทั้งหลายน้อมนำมาใส่ใจในการประพฤติปฏิบัติ ดังนี้

- (๑) สพุพปาสุส อกรรม **“ไม่ทำความชั่วทั้งปวง”**
- (๒) กุสลสุสูปสมปทา **“ทำแต่ความดี”**
- (๓) สจิตตปริโยทปน **“ทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์”**

คำว่า “**ความดี**” หมายถึง ข้อประพฤติปฏิบัติที่ประเสริฐทั้ง ๘ ประการ ที่เรียกว่า “**อริยมรรคมีองค์ ๘**” ที่สรุป
 ลงใน “**ไตรสิกขา**” นั่นคือ “**ศีล-สมาธิ-ปัญญา**” และความเห็นจริงด้วยปัญญาหยั่งรู้ใน “**อริยสัจ ๔**” นั่นคือ
“ทุกข์-สมุทัย-นิโรธ-มรรค” พร้อมด้วย “**การเกิดปัญญาเห็นธรรมโดยปฏิจจนุปบาท**” เข้าใจถูกต้องถึง
 สาเหตุแห่งทุกข์ว่าประกอบด้วย “**อวิชชา-ตัณหา-อุปาทาน**” ที่ทำให้เกิดอกุศลวิบากจิต คือ “**โสกะ-ปริเทวะ-**
ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส” กับผู้รู้ไม่เท่าทันกิเลสตัณหา ซึ่งมีลำดับการเกิดทุกข์โดย “**สังขเป ๔-สังคหะ ๔**” คือ
 ช่วง หมวด หรือ กลุ่ม ๔ ตามนัยโดย “**ปฏิจจนุปบันนธรรม**” ธรรมที่มีเหตุเช่นเดียวกันจาก “**อวิชชา**” ดังนี้

- ๑) อดีตเหตุ = **อวิชชา-สังขาร**
- ๒) ปัจจุบันผล = **วิญญาณ-นามรูป-สพยตนะ-ผัสสะ-เวทนา**
- ๓) ปัจจุบันเหตุ = **ตัณหา-อุปาทาน-ภพ**
- ๔) อนาคตผล = **ชาติ-ชรามรณะ [โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส]**

ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่า (๑) “อริยมรรคมีองค์ ๘” หมายถึง ความเลื่อมใส ศรัทธาปสาทะ ด้วยฉันทะที่แรงกล้า สัมมาปฏิบัติอันยิ่งที่ประเสริฐซึ่งต้องถึ้อมั่นไม่ผิดเพี้ยน ว่าเป็นเส้นทางแห่งปัญญาที่ทำให้ชีวิตเจริญรุ่งเรืองทั้งทางโลกและทางธรรม ที่เรียกว่า “**มัชฌิมาปฏิปทา**” ที่เริ่มต้นด้วยปัญญา ดำเนินด้วยปัญญา และ นำไปสู่ปัญญาอันยิ่ง (๒) “อริยสัจ ๔” หมายถึง ปัญญาความรู้คมชัดที่ประเสริฐที่ทำให้ปุถุชนกลายเป็นอริยบุคคลได้ และ (๓) “**ปฏิจจสมุปบาท ๑๒**” [อิทัปปัจจยตา-ปัจจยการ-ตตตา] หมายถึง กระบวนวิธีคิดที่ถูกวิธีโดย “โยนิโสมนสิการ” อันเป็นปัญญาที่เข้าใจถึงความจริงโดย “**ปรมัตถสัจจะ**” ที่ว่า “**มองสิ่งทั้งหลาย ปัญหาทั้งหลาย ด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า สวหาเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออกทีละระที**” ดูด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธี ให้เห็นสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย” ความเข้าใจความเห็นที่ถูกต้องดังกล่าวนี้ คือ สมุฏฐานอันเป็นบาทวิถีแห่งการปฏิบัติธรรมที่ประกอบด้วย “**โลกียสัมมาทิฏฐิ**” [วิปัสสนาญาณ] กับ “**โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ**” [มรรคญาณ-ผลญาณ] สำหรับคำว่า “**ญาณ**” นั้น หมายถึง ความมีปริชาสามารถในการหยั่งรู้สภาวะธรรมตามที่เป็นจริงในภูมิแห่งวิปัสสนากัมมัฏฐาน ไม่ใช่ “**ปัญญาสามัญ**” ตาม “**สมมติสัจจะแห่งวิสัยโลก**” ที่เรียกว่า “**จินตามยปัญญา-สุตมยปัญญา**” แต่เป็น “**อริปัญญาแห่งปัญญาญาณ**” ตาม “**ปรมัตถสัจจะแห่งโลกุตตรปัญญา**” ที่รวมทั้ง “**ญาณในวิปัสสนา**” ทั้งหมด ที่เรียกว่า “**ภาวนามยปัญญา**” นอกจากนี้ องค์ความรู้แห่งภาวนามยปัญญาดังกล่าวนี้ ทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมเป็นผู้ถึ้อมเก็บตักในธรรมทั้งหลาย ที่เรียกว่า “**ธัมมปีติ**” นั่นคือ ความปรีดาปราโมทย์แห่งปีติใน “**ธรรมสมาธิ ๕**” ที่จิตเกิดความสะอาดบริสุทธิ์จากนิรวรณด้วย “**สมถะ**” ได้แก่ “**ปราโมทย์-ปีติ-ปีติ-สุข-สมาธิ**” นั่นคือ ความเลื่อมใส ศรัทธาและฉันทะที่แรงกล้า ทำให้จิตยกระดับสู่ “**จิตตสมาธิแห่งสมถภาวนา**” กลายเป็นจิตที่มีความเชื่อมั่นไม่ผิดทางแห่งมัชฌิมาปฏิปทา กลายเป็นจิตในกระแสวิถีแห่งมานสมาบัติได้ ทั้ง “**รูปาวจรกุศลมานจิต**” หรือ “**อรูปราวจรกุศลมานจิต**” ที่สามารถก้าวหน้าสู่วิถีแห่งโลกุตตรจิตได้ ดังนี้

รูปฌาน ๔ แห่งรูปาวจรภูมิ [ภพของรูปพรหม]

- (๑) “**ปฐมฌาน**” ฌานที่ ๑ มีองค์ฌาน ๕ คือ วิตก-วิจารณ์-ปีติ-สุข-เอกกัคคา
- (๒) “**ทุติยฌาน**” ฌานที่ ๒ มีองค์ฌาน ๓ คือ ปีติ-สุข-เอกกัคคา
- (๓) “**ตติยฌาน**” ฌานที่ ๓ มีองค์ฌาน ๒ คือ สุข-เอกกัคคา
- (๔) “**จตุตถฌาน**” ฌานที่ ๔ มีองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา-เอกกัคคา

อรูปรฌาน ๔ แห่งอรูปราวจรภูมิ [ภพของอรูปรพรหม]

- (๑) “**อากาธานัญญาตนะ**” กำหนดที่ว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์
- (๒) “**วิญญาณัญญาตนะ**” กำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์
- (๓) “**อากิญจัญญาตนะ**” กำหนดภาวะที่ไม่มีอะไรๆ เป็นอารมณ์
- (๔) “**เนวสัณญานาสัณญญาตนะ**” ภาวะมีสัณญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัณญาก็ไม่ใช่

ในชั้นฌานสมาบัติต้องมี “สมาธิ-เอกัคคตา” เป็นองค์ประธานแห่งจิตตภูมินั้นๆ จิตที่ปราศจากนิวรณ์ทั้งหมด คือ “จิตตถณาน” ที่เรียกว่า “จิตประภัสสร” ซึ่งเป็นภาวะจิตที่ “หมดจด-สะอาด-บริสุทธิ์-ผ่องใส-เบิกบาน-ไม่มีมลทิน-ปราศจากอุปกิเลส-อ่อน-ควรแก่งาน-มั่นคง-ไม่หวั่นไหว” อันเป็นสมุฏฐานให้เกิด “ญาณ” คือ ปรินิพพาน-ปัญญายังรู้-ปัญญายังรู้ และ “ญาณทัสสนะ” คือ การเห็นความจริงตามที่เป็นจริงในวิปัสสนาภูมิด้วยญาณ รวมทั้ง “วิชา” คือ ความรู้แจ้ง-ความรู้วิเศษ [ปกติหมายถึง วิชา ๓-วิชา ๘-และ-อภิญา ๖ ที่ประมวลรวมกับ วิปัสสนาญาณ ๑ กับ มโนมยิทิ ๑ = อธิคมสมณธรรม] หรือ “อภิญา ๖-อภิญาธรรม” คือ ความรู้ยิ่งยวด-ความรู้คุมชัด ซึ่งธรรมทั้งหลายเหล่านี้จะเกิดขึ้นในภูมิแห่งวิปัสสนากัมมัฏฐานต่อไป เพราะฉะนั้น ในบรรดาฌานสมาบัติ คือ “สมาบัติ ๘” [ฌาน ๔ กับ อรูปฌาน ๔] นั้น จะถือเป็นข้อประพฤติปฏิบัติแห่งพรหมจรรย์อย่างหนึ่ง ที่เป็นปฏิปทาที่ยกย่องที่ทำให้รู้ในวิชานี้ๆ ที่เรียกว่า “จรรยา-จรรยา ๑๕” ได้แก่ “ศีลสัมปทา ๑-ปณณกปฏิปทา ๓-สัทธรรม ๗-และ-ฌาน ๔” ดังนั้น ผู้ที่ประพฤติปฏิบัติจนบรรลุ ทั้ง “วิชา” และ “จรรยา” จึงได้ชื่อว่า “วิชาจรรยาสัมปันโน-วิชาจรรยาสมปโน” (ข้อ ๓ ในพุทธคุณ ๕) หมายถึง ความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วย “วิชา” คือ ความรู้ และ “จรรยา” คือ ความประพฤติ

อนึ่ง ในการประพฤติปฏิบัติให้ถึงญาณธรรมนั้น คือ ความเป็นผู้ถึงพร้อมสมบูรณ์ด้วย “อริยมรรคมีองค์ ๘” ที่เรียกว่า “มรรคสมังคี” กับ ความเป็นผู้ถึงพร้อมไพบุลย์ด้วย “อริยผลแห่งผลญาณ” ที่เรียกว่า “ผลสมังคี” บุคคลดังกล่าวนี้ ต้องมีพร้อมด้วย “อริยทรัพย์ ๗” เพราะเป็นธรรมมีอุปการะมาก “พหุการธรรม” อันเป็นกำลังหนุนช่วยส่งเสริมในการบำเพ็ญคุณธรรมต่างๆ ยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จได้อย่างกว้างขวางไพบุลย์เปรียบเหมือนคนมีทรัพย์มาก ย่อมสามารถใช้จ่ายทรัพย์เลี้ยงตนเลี้ยงผู้อื่นให้มีความสุขและบำเพ็ญประโยชน์ต่างๆ ได้เป็นอันมาก ด้วยประการฉะนี้ ดังนี้

“อริยทรัพย์ ๗” หมายถึง ทรัพย์อันประเสริฐ ทรัพย์คือคุณธรรมประจำใจอย่างประเสริฐ ได้แก่

- (๑) “ศรัทธา” คือ ความเชื่อที่มีเหตุผล มั่นใจในหลักที่ถือและในการดีที่ทำ
- (๒) “ศีล” คือ การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ประพฤติถูกต้องดีงาม
- (๓) “หิริ” คือ ความละอายใจต่อการทำความชั่ว
- (๔) “โอตตปปะ” คือ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว
- (๕) “พาหุสัจจะ” คือ ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก
- (๖) “จาคะ” คือ ความเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
- (๗) “ปัญญา” คือ ความรู้ความเข้าใจถ่องแท้ในเหตุผล ดีชั่ว ถูกผิด คุณโทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์รู้จักคิด รู้พิจารณา และรู้ที่จะจัดทำ

สำหรับประเด็นธรรมในบทนี้ ให้พิจารณาเปรียบเทียบกับธรรมอื่นอีกที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน นั่นคือ ธรรมของสัตว์บุรุษ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตว์บุรุษ คุณสมบัติของคนดี ที่เรียกว่า “สัตบุรุษธรรม” ที่หมายถึง “สัตธรรม ๗” (ข้อ ๑ คือ “*สัทธมมสมนุภาคโต*”) ได้แก่

- (๑) “*สัทธา*” หมายถึง ความเชื่อ ความเชื่อถือ ในทางธรรม หมายถึง เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ดีงาม ความเลื่อมใสซาบซึ้งชื่นใจ สนุกใจเชื่อมั่นมีใจโน้มถ่วงมุ่งเด่นไปตามไปปรับคุณภาพดีในบุคคลหรือสิ่งนั้นๆ ความมั่นใจในความจริง ความดีสิ่งดีงาม และในการทำความดี ไม่ลู่ไหลตื่นตูมไปตามลักษณะอาการภายนอก
- (๒) “*หิริ*” หมายถึง ความละอายแก่ใจ คือละอายต่อความชั่ว
- (๓) “*โอตตปปะ*” หมายถึง ความกลัวบาป ความเกรงกลัวต่อทุจริต ความเกรงกลัวความชั่วเหมือนกลัวอสรพิษ ไม่อยากเข้าใกล้พยายามหลีกเลี่ยงให้ห่างไกล
- (๔) “*พหุสัจจะ*” หมายถึง ความเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมาก ความเป็นผู้ได้เรียนรู้มาก หรือคงแก่เรียนมีองค์ ๕ ได้แก่ (๑) *พหุสสุตา* ได้ยินได้ฟังมาก (๒) *ชตา* ทรงจำไว้ได้ (๓) *วจสา* ปริจิตา คัดกรองปาก (๔) *มนสานุเปกขิตา* เจนใจ (๕) *ทัญญูญา* *สุปฏิวิทชา* ขบได้ด้วยทฤษฎี อีกนัยหนึ่ง หมายถึง “*พหุสุต*” คือ ผู้ได้ยินได้ฟังมามากด้วยมีปัญญาปฏิภาณ คือ ทรงจำธรรมและรู้ศิลปวิทยามาก ผู้เล่าเรียนมาก ผู้ศึกษามาก ผู้คงแก่เรียน
- (๕) “*วิริยารัมภะ*” หมายถึง ปรารถนาความเพียร คือ ลงมือทำความเพียรอย่างเข้มแข็งเด็ดเดี่ยว ระดมความเพียร เช่น “*ชาคริยานุโยค*” คือ การหมั่นประกอบความดี ไม่เห็นแก่เหนื่อย นั่นคือ ขยันหมั่นเพียร ตั้งตัวอยู่เป็นนิตย์ ชำระจิตมิให้มีนิรวรณ พร้อมเสมอทุกเวลาที่จะปฏิบัติกิจให้ก้าวหน้าต่อไป หรือ “*สัมมปธาน ๔*” ได้แก่ (๑) “*สังวรปธาน*” เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น (๒) “*ปหานปธาน*” เพียรละหรือเพียรกำจัด คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) “*ภาวนาปธาน*” เพียรเจริญ หรือเพียรก่อให้เกิด คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น (๔) “*อนุรักษนาปธาน*” เพียรรักษา คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไปพลุลย์
- (๖) “*สติ*” หมายถึง ความระลึกได้ นึกได้ ความไม่เผลอ การคุมใจไว้กับกิจ หรือคุมจิตไว้กับสิ่งที่เกี่ยวข้อง จำการที่ทำและคำที่พูดแล้ว แม้นานได้ นั่นคือ มีสติมั่นคง
- (๗) “*ปัญญา*” หมายถึง ความรู้ทั่ว ปรึกษาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ดำเนินการ ทำให้ลุลผล ล่วงพ้นปัญหา หรือ ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามเป็นจริง นั่นคือ “*สัมปชัญญะ ๔*” คือ ความรู้ตัว ความรู้ตัวทั่วพร้อม ความรู้ชัด ความรู้ทั่วชัด ความตระหนัก ได้แก่ (๑) “*สาดถกสัมปชัญญะ*” รู้ชัดว่ามีประโยชน์ (๒) “*สัพพายสัมปชัญญะ*” รู้ชัดว่าเป็นความเหมาะสมเกื้อกูล (๓) “*โคจรสัมปชัญญะ*” รู้ชัดว่าเป็นงานภาระหน้าที่ (๔) “*อัสสมโหมสัมปชัญญะ*” รู้ชัดว่าไม่หลง

อย่างไรก็ตาม “ผู้มีปัญญา” นั้น ต้องประกอบด้วยความกล้าหาญ อาจหาญแก้อั้วกล้า ที่จะยืนหยัดถึงความถูกต้องด้วยเหตุผลและปัญญา รวมทั้งมีความกระตือรือร้นเกิดความอดสาหะ มีกำลังใจแข็งขัน มั่นใจที่จะทำ ให้สำเร็จจริงได้ สู้งาน ไม่หวั่นระย่อ ไม่กลัวเหน้อย ไม่กลัวยาก เป็นตัวอย่างที่ดีแก่ผู้อื่น นั่นคือ ความมองอาจ ความฝั่งผาย ความสง่าอาจอง จิตใจผูกผ่องงดงาม เป็นผู้ที่น่าเลื่อมใส และน่าศรัทธา ฉะนั้น ธรรมที่ทำให้เกิด ความกล้าหาญ หรือคุณธรรมที่ทำให้เกิดความแก้อั้วกล้า เรียกว่า “เวสาร์ชกรณธรรม ๕” ดังนี้

“เวสาร์ชกรณธรรม ๕” หมายถึง ธรรมทำความกล้าหาญ คุณธรรมที่ทำให้เกิดความแก้อั้วกล้าอาจหาญ ความไม่ครั่นคร้าม ไม่แสดงลักษณะอาการด้อยปัญญา ได้แก่

- (๑) “ศรัทธา” คือ ความเชื่อที่มีเหตุผล มั่นใจในหลักที่ถือและในการดีที่ทำ
- (๒) “ศีล” คือ ความประพฤติถูกต้องดีงาม ไม่ผิดระเบียบวินัย ไม่ผิดศีลธรรม
- (๓) “พาหุสัจจะ” คือ ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก
- (๔) “วิริยารัมภะ” คือ ปรารถนาความเพียร นั่นคือ การที่ได้เริ่มลงมือทำความเพียรพยายามในกิจการ นั้นๆ อยู่แล้วอย่างมั่นคงจริงจัง
- (๕) “ปัญญา” คือ ความรอบรู้ เข้าใจชัดเจนในเหตุผล ดี ชั่ว ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น รู้คิด รู้ วินิจฉัย และรู้ที่จะจัดการ

ฉะนั้น ผู้ถือมั่นในธรรมโดยชอบนั้น ย่อมเป็นผู้ถึงพร้อมสมบูรณ์ด้วยคุณธรรมใน “ปฏิบัติศาสนา” หมายถึง คำสอนฝ่ายปฏิบัติ คำสอนที่จะต้องปฏิบัติ ได้แก่ **สัมมาปฏิบัติ**–ปฏิบัติที่ถูกต้องสมควรแก่ธรรมหรือ อริยมรรค **อนุโลมปฏิบัติ**–ปฏิบัติที่คล้อยเข้าถึงความเป็นจริงแห่งอริยสัจจ์ **อปัจจุบันปฏิบัติ**–ปฏิบัติที่ไม่ ขัดขวาง **อันวัตตปฏิบัติ**–ปฏิบัติที่เป็นไปตามความมุ่งหมาย **ธัมมานุষ্ঠมปฏิบัติ**–ปฏิบัติธรรมถูกหลัก สมควรแก่ธรรม ดำเนินชีวิตตามคลองธรรม กล่าวคือ การบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์หรือ **ศีลสัมปทา**–ถึงพร้อม ด้วยศีล **อินทริยสังวร**–ความคุ้มครองทวารในอินทริยทั้งหลาย **โภชนมัตตัญญูตา**–ความรู้จักประมาณในการ กิน **ชาคริยานุโยค**–การประกอบความตั้งมั่นในการสร้างกุศลความดี **สติสัมปชัญญะ**–ความระลึกได้และ รู้ตัวทั่วถ้วน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ธรรมในหมวดธรรมเครื่องเกื้อกูลความตรัสรู้ คือ **โพธิปักขิยธรรม ๓๗** ได้แก่ สติปัญฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิธิบาท ๔ อินทริย ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และ มรรคมืองค์ ๘ และประการ สำคัญ คือ การเจริญธรรมใน “สมณะ–สมณภาวนา” คือ “ฌาน ๔” และ “วิปัสสนา–วิปัสสนาภาวนา” คือ “โสฬสญาณ–ญาณ ๑๖” อย่างไรก็ตาม ก็ให้พิจารณาถึงคุณธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เบื้องหน้า ที่เรียกว่า “สัมปรายิกัตถตสังวัตตนิกรณธรรม ๔” อีกหมวดหนึ่ง ดังนี้

“สัมปรายิกัตตสังวัตตนิกรธรรม ๔” หมายถึง ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เบื้องหน้า ธรรมเป็นเหตุให้สมหมาย หลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นสูงขึ้นไป ได้แก่

- (๑) “ลัทธาสัมปทา” ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา
- (๒) “ศีลสัมปทา” ความถึงพร้อมด้วยศีล
- (๓) “จาคสัมปทา” ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละ
- (๔) “ปัญญาสัมปทา” ความถึงพร้อมด้วยปัญญา

ด้วยเหตุนี้ จะเห็นได้ว่า การปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนานั้น เป็นเรื่องทีละเอียดอ่อน ชับซ้อนลุ่มลึก เป็นความประณีตขั้นสูง ในการชำระความหมกมืดบริสุทธิ์จากกิเลสทั้งหลายและปวงทุกข์โดยการศึกษาฝึกอบรมตนเองด้วย “ไตรสิกขา” ได้แก่ “ศีล-สมาธิ-ปัญญา” อันเป็นการสะสมประสบการณ์และทักษะในกระบวนการคิด หรือการสะสม “กุศลบุญบารมี” ที่เป็นปฏิปทาอันยิ่งยวด ที่จะกลายเป็นผลแห่งการปฏิบัติที่ทำให้รู้แจ้งเห็นจริงที่คอยหนุนเกื้อกูล ที่เรียกว่า “มีโชคความ” อันเป็นผลแห่งกุศลวิบากตาม “กฎแห่งกรรม” นั่นคือ “ทำดี ย่อมได้ดี” ไม่ต้องรอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเทวดาใดๆ มาช่วย ต้องใช้เหตุผลและปัญญาในการแก้ปัญหาและการเจริญภาวนา คือ ต้องมีอุบายที่แยบคายในการดำเนินการต่างๆ มีวิธีทางเลือกที่หวังผลได้ในยามฉุกเฉิน ฉะนั้น การเปลี่ยนแปลงชั้นระดับภพภูมิแห่งชีวิตจิตใจนั้น ไม่ได้เปลี่ยนแปลงทันทีทันใด ต้องอาศัยเวลาพอกพูนประสบการณ์และทักษะในกระบวนการพัฒนาปัญญา ข้อที่พึงสังเกต คือ หลักธรรมที่นำเสนอในการบรรยายนี้ เกี่ยวข้องกับ “ปัญญา-สัมปชัญญะ” โดยตรง ไม่ได้เกี่ยวข้องกับเรื่อง

- (๑) “ลัทธินิกรมเกา” (๒) “ลัทธินิกรมโขก” หรือ (๓) “ลัทธินิกรมเป็นเจ้า” แต่เป็นเรื่อง “กรรมในปัจจุบัน” ที่ตนต้องตั้งใจกระทำด้วยกุศลจิต โดยอาศัยกระบวนการคิด ที่เรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” หมายถึง กระบวนการวิคิดที่ถูกต้อง อันเป็นปัญญาที่เข้าใจถึงความจริง ที่ว่า “มองสิ่งทั้งหลาย ปัญหาทั้งหลาย ด้วยความคิดพิจารณา สืบค้นถึงต้นเค้า สาเหตุเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออกพิเคราะห์ ดูด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธี ให้เห็นสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย” เพราะฉะนั้น คำว่า “อุบายวิธี” แสดงนัยถึง แก่นแท้สำคัญในพระศาสนา คือ “มฆณิมาปฏิปทา” ที่มีข้อประพฤติปฏิบัติอันยิ่งที่ประเสริฐ ที่เรียกว่า “อริยมรรคมีองค์ ๘” ซึ่ง “อุบายวิธี” มีความเกี่ยวข้องในบรรดาธรรมต่อไปนี้
- (๑) อัปมมาทะ-ความไม่ประมาทมีความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ
- (๒) วิริยารัมภะ-การปรารถนาความเพียรหรือทำความเพียรมุ่งมั่น
- (๓) อัปปิจจตา-พอใจด้วยของเพียงน้อยที่สุดเท่าที่จำเป็นไม่เห็นแก่ได้
- (๔) ตันตญฺฐี-ความสันโดษโดยอิมเอบพึงพอใจในผลสำเร็จด้วยเรี่ยวแรงตนเองที่ชอบธรรม
- (๕) สัมปชัญญะ-ความรู้ตัวหรือสำนึกตระหนักรู้ชัดด้วยปัญญา
- (๖) กุสลธัมมานุโยค-การหมั่นประกอบกุศลธรรมทำบุญทำทานเสียสละ
- (๗) ศีลสัมปทา-ความถึงพร้อมแห่งศีลมีประพฤติอยู่ในคลองธรรมสำรวมในพระปาฏิโมกข์
- (๘) ฉันทสัมปทา-ความถึงพร้อมแห่งฉันทะมีความพอใจใฝ่ปรารถนาที่จะทำ

- (๕) **อัตตสัมปทา**–ความถึงพร้อมแห่งตนคือมีจิตใจซึ่งพัฒนาเต็มที่แล้ว
- (๑๐) **ทิฏฐิสัมปทา**–ความถึงพร้อมแห่งทิฏฐิมีหลักความคิดความเชื่อที่ถูกต้อง
- (๑๑) **อัปมาทสัมปทา**–ความถึงพร้อมแห่งอัปมาทะ

เพราะฉะนั้น ผู้มีความถ่อมมั่นในธรรมโดยชอบ ก็ต้องเป็นบุคคลที่มีธรรมเป็นสรณะที่พึ่ง มีความปราโมทย์ปีติ ในธรรมทั้งหลาย ที่เรียกว่า “**นาถกรณธรรม ๑๐**” ดังนี้

“**นาถกรณธรรม ๑๐**” หมายถึง ธรรมทำที่พึ่ง ธรรมสร้างที่พึ่ง คุณธรรมที่ทำให้พึ่งตนได้ ได้แก่

- (๑) “**ศีล**” มีความประพฤติดี
- (๒) “**พหุลัจจะ**” ได้เล่าเรียนสดับฟังมาก
- (๓) “**กัลยาณมิตรตตา**” มีมิตรดีงาม
- (๔) “**โสวัจจสตา**” เป็นคนว่าง่าย ฟังเหตุผล
- (๕) “**กิงกรณียะสุ ทักขตา**” เอาใจใส่กิจธุระของเพื่อนร่วมหมู่คณะ
- (๖) “**ธัมมกามตา**” เป็นผู้ใฝ่ธรรม
- (๗) “**วิริยะ**” ขยันหมั่นเพียร
- (๘) “**สันตุลลิจ्ञิ**” มีความสันโดษ
- (๙) “**สติ**” มีสติ
- (๑๐) “**ปัญญา**” มีปัญญาเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

ดังนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมต้องมีขั้นตอนในการตรวจสอบสถานะแห่งธรรมทั้งหลายว่า มีเป็นแก่นแท้ของพระสัทธรรม คือ สัทธรรมแท้หรือปลอม ให้พิจารณาในเกณฑ์ตัดสินลักษณะพระสัทศาสนา ดังนี้

“**ลักษณะตัดสินธรรมวินัย ๗**” หมายถึง หลักกำหนดธรรมวินัยอันเป็นธรรมเหล่าใดเป็นไปเพื่อ

- (๑) “**เอกัณตนิพพิทา**” ความหน่ายสิ้นเชิง ไม่หลงไหลเคลิบเคลิ้ม
- (๒) “**วิราคะ**” ความคลายกำหนด ไม่ยึดติดรัดตัว เป็นอิสระ
- (๓) “**นิโรธ**” ความดับ หมคกิเลสหมดทุกข์
- (๔) “**อุปสมะ**” ความสงบ
- (๕) “**อภิญญา**” ความรู้ยิ่ง ความรู้ชัด
- (๖) “**สัมโพธิ**” ความตรัสรู้
- (๗) “**นิพพาน**” สภาพที่สิ้นกิเลสและทุกข์ทั้งปวง

ธรรมเหล่านี้ ฟังรู้ว่าเป็นธรรม เป็นวินัย เป็นสัทศาสนา คือคำสอนของพระศาสดา หมวดนี้ตรัสแก่พระอุบาลี

“ลักษณะศีลธรรมวินัย ๘” หมายถึง หลักกำหนดธรรมวินัยอันเป็นธรรมเหล่าใดเป็นไปเพื่อ

- (๑) “วิราคะ” คือ ความคลายกำหนด ไม่ติดพัน เป็นอิสระ มีใจเพื่อความกำหนดข้อมใจติดใคร
- (๒) “วิสังโยค” คือ ความหมดเครื่องผูกมัด ความไม่ประกอบทุกข์ มีใจเพื่อผูกมัดประกอบทุกข์
- (๓) “อปกงะ” คือ ความไม่พอกพูนกิเลส มีใจเพื่อพอกพูนกิเลส
- (๔) “อัปปิจจตา” คือ ความอยากอันน้อย ความมักน้อย มีใจเพื่อความมักใหญ่มีมาก
- (๕) “สันตุลลิจ्ञิ” คือ ความสัน โดษ มีใจเพื่อความไม่สัน โดษ
- (๖) “ปวิเวก” คือ ความสงัด มีใจเพื่อความคลุกคลีอยู่ในหมู่
- (๗) “วิริยารัมภะ” คือ การประกอบความเพียร มีใจเพื่อความเกียจคร้าน
- (๘) “สุทธธา” คือ ความเลี้ยงง่าย มีใจเพื่อความเลี้ยงยาก

ธรรมเหล่านี้ ฟังรู้ว่าเป็นธรรม เป็นวินัย เป็นสัตตสุตสาสน์ คือ คำสอนของพระศาสดา หมวดนี้ตรัส
แก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี

ดังนั้น ให้อภิเคราะห์องค์ประกอบของหลักธรรมที่เกิดขึ้นในแต่ละหมวด โดยให้ใช้เกณฑ์ตามหลักธรรม
“ปฏิจจสมุปปาท ๑๒” ที่อาศัยกระบวนการคิดที่มีอุปายที่แยกกาย คือ “โยนิโสมนสิการ” ในการสืบค้นหา
ร่องรอย-Tracking ถึงภูมิหลังของข้อธรรมย่อยในหลักธรรม นั่นคือ “ความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย” ฉะนั้น
ร่องรอยที่มาของข้อย่อยที่มารวมกันเป็นกลุ่มในหลักธรรมหนึ่ง ที่เรียกว่า “สัตตยุตตธรรม” แยกออกเป็น ๒
ระดับ คือ (๑) สัตตยุตตธรรมภายใน ที่เกิดขึ้นเฉพาะข้อย่อยแบบตรงตัวเพียงนับเดียว และ (๒) สัตตยุตตธรรม
ภายนอก ที่เกิดขึ้นนอกเหนือจากข้อย่อยนั้น แต่เป็นความสัมพันธ์แห่งปัจจัยรวมที่เป็นหลักธรรมอื่นๆ อัน
เป็นแหล่งที่มาของข้อธรรมย่อยนั้นๆ ดังนั้น แนวคิด-Approach เช่นนี้ ก็คือ “ปัจจัย ๒๔” ดังนิยามต่อไปนี้

“ปัจจัย ๒๔”

“ลักษณะหรืออาการแห่งความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย ที่สิ่งหนึ่งหรือสภาวะธรรมอย่างหนึ่ง
เป็นองค์ประกอบที่ช่วยเอื้อ เกื้อหนุน คำจุน เป็นเหตุ หรือเป็นเงื่อนไข ให้สิ่งอื่น หรือสภาวะธรรม
อย่างอื่น เกิดขึ้น คงอยู่ หรือเป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่ง”

ลักษณะอาการความสัมพันธ์

- (๑) เหตุปัจจัย –ปัจจัยโดยเป็นเหตุ
- (๒) อารัมมณปัจจัย –ปัจจัยโดยเป็นอารมณ์
- (๓) อธิปตปัจจัย –ปัจจัยโดยเป็นเจ้าใหญ่
- (๔) อนันตรปัจจัย –ปัจจัยโดยเป็นภาวะต่อเนื่องไม่มีช่องระหว่าง
- (๕) สมันตรปัจจัย –ปัจจัยโดยเป็นภาวะต่อเนื่องทันที

- (๖) สหชาติปัจจัย –ปัจจัยโดยเกิดร่วมกัน
- (๗) อัญญมัญญปัจจัย –ปัจจัยโดยอาศัยซึ่งกันและกัน
- (๘) นิสสยปัจจัย –ปัจจัยโดยเป็นที่อาศัย
- (๙) อุปนิสสยปัจจัย –ปัจจัยโดยเป็นเครื่องหนุนหรือกระตุ้นเร้า
- (๑๐) ปุเรชาติปัจจัย –ปัจจัยโดยเกิดก่อน
- (๑๑) ปัจฉาชาติปัจจัย –ปัจจัยโดยเกิดทีหลัง
- (๑๒) อาสวณปัจจัย –ปัจจัยโดยการเข้าไปยหรือทำให้ชิน
- (๑๓) กรรมปัจจัย –ปัจจัยโดยเป็นกรรมคือเจตจำนง
- (๑๔) วิปากปัจจัย –ปัจจัยโดยเป็นวิปาก
- (๑๕) อาหารปัจจัย –ปัจจัยโดยเป็นอาหาร คือเป็นเครื่องหล่อเลี้ยง
- (๑๖) อินทรีย์ปัจจัย –ปัจจัยโดยเป็นเจ้าการ
- (๑๗) ฆานปัจจัย –ปัจจัยโดยภาวะจิตที่เป็นฆาน
- (๑๘) มรรคปัจจัย –ปัจจัยโดยเป็นมรรค
- (๑๙) สัมปยุตตปัจจัย –ปัจจัยโดยประกอบกัน
- (๒๐) วิปยุตตปัจจัย –ปัจจัยโดยแยกต่างหากกัน
- (๒๑) อัถถปัจจัย –ปัจจัยโดย [ต้อง] มีอยู่
- (๒๒) นัตถปัจจัย –ปัจจัยโดย [ต้อง] ไม่มีอยู่
- (๒๓) วิคตปัจจัย –ปัจจัยโดย [ต้อง] ปราศไป
- (๒๔) อวิคตปัจจัย –ปัจจัยโดย [ต้อง] ไม่ปราศไป

ยกตัวอย่าง ข้อธรรมย่อย “ปัญญา” โดยมีนิยามดังต่อไปนี้

นิยาม

“ปัญญา” หมายถึง (๑) ความรู้ทั่ว (๒) ปรินิพพานรู้เหตุผล (๓) ความรู้เข้าใจชัดเจน (๔) ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ดำเนินการ ทำให้ลุล่วง ถ่วงพินปัญหา (๕) ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามเป็นจริง

ภูมิหลังอ้างอิง

(ข้อ ๓ ในไตรสิกขา, ข้อ ๔ ในบารมี ๑๐, ข้อ ๕ ในพละ ๕, ข้อ ๗ ในสัทธรรม ๗, ข้อ ๕ ในเวสาร์ชกรณธรรม ๕, ข้อ ๑ ในอริยฐานธรรม ๔, ข้อ ๗ ในอริยทรัพย์ ๗)

“พละ ๕” หมายถึง ธรรมอันเป็นกำลัง ซึ่งทำให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง ดำรงอยู่ได้ในสัมปยุตตธรรม ทั้งหลายอย่างไม่หวั่นไหว ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์จะเข้าครอบงำไม่ได้ นั่นคือ ความไว้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และ ความหลง ตามลำดับ และเป็นเครื่องเกื้อหนุนแก่อริยมรรค จัดอยู่ในจำพวกโพธิปักขิยธรรม ได้แก่

- (๑) สัทธา –ความเชื่อ
- (๒) วิริยะ –ความเพียร
- (๓) สติ –ความระลึกได้
- (๔) สมာธิ –ความตั้งจิตมั่น
- (๕) ปัญญา –ความรู้ทั่วชัด

เมื่อพิจารณาถึง คำว่า “ปัญญาแห่งพละ” ให้พิจารณาถึง การปิดกั้นอกุศลธรรม “โมหะ-ความหลง” ซึ่งแสดงนัยถึง “อวิชา-ความไม่รู้จริง” และยังทำหน้าที่เป็น “สัมปยุตตธรรมภายใน” กับข้อธรรมย่อยในกลุ่มทั้ง ๔ ข้อ คือ (๑) สัทธา –ความเชื่อ (๒) วิริยะ –ความเพียร (๓) สติ –ความระลึกได้ (๔) สมာธิ –ความตั้งจิตมั่น นอกจากนี้ “ปัญญา” ยังนำหลักธรรมอื่น ที่ทำหน้าที่เป็น “สัมปยุตตธรรมภายนอก” พร้อมด้วยข้อย่อยที่เป็นองค์ประกอบภายในมาด้วย ได้แก่

- (๑) ข้อ ๓ ในไตรสิกขา
- (๒) ข้อ ๔ ในบารมี ๑๐
- (๓) ข้อ ๕ ในพละ ๕
- (๔) ข้อ ๗ ในสัทธรรม ๗
- (๕) ข้อ ๕ ในเวสาร์ชกรณธรรม ๕
- (๖) ข้อ ๑ ในอริยฐานธรรม ๔
- (๗) ข้อ ๗ ในอริยทรัพย์ ๗

เพราะฉะนั้น ความกว้างและความลึกของหลักธรรมที่พระตถาคตเจ้าทรงแสดงธรรมดังกล่าวนี้ไว้ ต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ ละเอียด ลึกซึ้ง และประณีต ด้วยเหตุผลและปัญญา ที่เรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” ฉะนั้น พออ้างถึง คำว่า “ปัญญา” จึงมีขอบเขตพรหมแดนองค์ความรู้ที่สหครรวมถึง ๗ หลักธรรม พร้อมด้วยองค์ธรรมข้อย่อยที่เหลือก็กลายเป็น “สัมปยุตตธรรม” อีกด้วย ด้วยเหตุนี้ สภาวะที่เรียกว่าปัญญาแตกฉานจึงมีความสำคัญในการประพฤติพรหมจรรย์ในพระสัทธรรมนี้ นั่นคือ “ปฏิสัมภิทา ๔” ถ้าปราศจากคุณสมบัติแห่งปัญญาดังกล่าวนี้ การจะศีลธรรมให้แตกฉานก็ย่อมเป็นไปได้ยาก มีแต่จะลุ่มกลางทาง เพราะมีปัญญาไม่ถึงขั้น แต่อย่าไปโทษตนเองว่า “โง่เขลา” เพียงแต่ว่ายังไม่อยากรู้มากเท่านั้นเอง จึงต้องอาศัยความขยันหมั่นเพียรและอดทนในการศึกษาพระธรรมของพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายเท่านั้นเอง ฉะนั้น ปัญหาหรืออุปสรรคของผู้ปฏิบัติธรรม ก็คือ ทำอย่างไรจะจดจำหลักธรรมพร้อมด้วยข้อธรรมย่อยให้ได้ แต่ในขั้นตอนนี้ให้พิจารณาถึงรายละเอียดใน คำว่า “ปฏิสัมภิทา ๔” ดังนี้

“ปฏิสัมพันธ์ ๔” หมายถึง ปัญญาแตกฉาน ได้แก่

- (๑) “อรรถปฏิสัมพันธ์” คือ ปัญญาแตกฉานในอรรถ ปรึกษาแจ้งในความหมาย เห็นข้อธรรมหรือความย่อ ก็สามารถแยกแยะอธิบายขยายออกไปได้โดยพิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่ง ก็สามารถคิด แยกแยะกระจายเชื่อมโยงต่อออกไปได้จนล่วงรู้ถึงผล
- (๒) “สัมมปฏิสัมพันธ์” คือ ปัญญาแตกฉานในธรรม ปรึกษาแจ้งในหลัก เห็นอรรถอธิบายพิสดาร ก็สามารถจับใจความมาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เห็นผลอย่างหนึ่ง ก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้
- (๓) “นิรุตติปฏิสัมพันธ์” คือ ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ ปรึกษาแจ้งในภาษา รู้ศัพท์ ถ้อยคำบัญญัติ และภาษาต่างๆ เข้าใจใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตามได้
- (๔) “ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์” คือ ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ ปรึกษาแจ้งในความคิดทันการ มีไหวพริบซึมซาบในความรู้ที่มีอยู่ เอามาเชื่อมโยงเข้าสร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ ใช้ประโยชน์ได้สละเหมาะ เข้ากับกรณีเข้ากับเหตุการณ์

ประเด็นที่ต้องพิจารณาเป็นพิเศษนั้น คือ “*ธรรมทั้งหลายแฝงด้วยความหมาย*” ไม่ว่าจะเป็น “*รูปธรรม*” หรือ “*นามธรรม*” หรือว่าจะเป็น “*สังขตธรรม*” หรือ “*อสังขตธรรม*” ก็ตาม ซึ่งอาจจะทำความเข้าใจด้วยอรรถและพยัญชนะที่เป็น “*สมมติสังขะ*” ตามจำนวนคำศัพท์ในพจนานุกรม หรือเข้าใจได้ด้วย “*ภาวะที่เหนือบัญญัติ*” ที่กำหนดนัยด้วย “*ปรมัตถสังขะ*” เท่าที่จำกัดไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ แต่ “*ความหมาย*” [Significations] ที่เกิดขึ้นในภูมิแห่งวิปัสสนานั้น เป็นความหมายที่เหนือภาษาปกติ – *สมมติบัญญัติ* เพราะเป็นภาวะจิตที่เกิดขึ้นในจำนวนไม่จำกัด เกินที่จะอธิบายหรือบรรยายด้วยภาษาใดภาษาหนึ่งได้ครบถ้วน ฉะนั้น จึงเป็นความเข้าใจใน “*หน่วยรวมที่แสดงความหมายเชิงความสัมพันธ์แห่งปัจจัยทั้งหลาย*” ไม่ใช่ความหมายตามภาษาสามัญ [Linguistic Signs] แต่เป็น “*ความหมายของนามรูปโดยไตรลักษณ์*” ซึ่งเป็นความหมายเชิงภาษาสัญลักษณ์ [Significations of Semiotic Sign Language] ไม่ได้สื่อด้วยภาษาพูดหรือภาษาเขียนแต่ประการใด อย่างเช่น การสื่อความหมายในขณะฝัน ส่วนใหญ่ไม่ได้ใช้ภาษาพูดสื่อสารกัน แต่เป็น “*ลักษณะการสื่อสารกันด้วยจิต*” เช่นเดียวกับ “*กรณีกระบวนการคิดในใจ*” ที่เริ่มต้นด้วยภาษาปกติเท่าที่จำนวนคำจะอธิบายได้ แต่พอคิดในระดับสูงไม่ได้สื่อด้วยภาษา แต่สื่อความหมายด้วยภาษาสัญลักษณ์ เหมือนการดูรูปภาพที่ต้องมาเขียนหรือพูดบรรยายเป็นคำที่มีจำนวนมากมาย แต่ก็ยังไม่สามารถอธิบายได้ครบถ้วนตามนัยของรูปภาพดังกล่าวนั้น “*ความหมายในธรรม*” จึงเป็นเรื่อง “*สัญลักษณ์ในจินตนาการ*” ที่เรียกว่า “*นิมิต*” [Sign or Mental Image] หมายถึง เครื่องหมายสำหรับให้จิตกำหนดในการเจริญกรรมฐาน หรือ “*ภาพที่เห็นในใจอันเป็นตัวแทนของสิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน*” ในความเป็นจริง ความหมายที่สื่อในฝ่ายรูปขันธ์ คือ “*อุปาทายรูป ๒๔*” ส่วนในฝ่ายนามขันธ์ คือ “*เจตสิก ๕๒*” ที่เรียกรวมว่า “*ปรมัตถธรรม ๔*” ได้แก่ “*จิต-เจตสิก-รูป-นิพพาน*” ซึ่งใช้คำศัพท์ส่วนใหญ่มาจากภาษาบาลีสันสกฤตเป็นหลัก [ภาษาบาลีใช้บันทึกการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งแรก] ที่ใช้สื่อความหมายพระธรรมในเบื้องต้น แต่ปัญญาญาณที่

เกิดขึ้นเป็นองค์ความรู้ในวิปัสสนาภูมินั้น “มีสภาพอยู่เหนือบัญญัติ” และไม่ใช่ “ภาษาเทพของร่วงทรง” ที่ใช้ในการสื่อสารกับองค์เทพต่างๆ อย่างแน่นอน เพราะฉะนั้น “ปัญญาญาณที่เกิดในวิปัสสนาภูมิ” จึงเรียกว่า “จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-อาโลโก” ที่แสดงผลลัพธ์เป็น “ภาพแห่งนิมิต” ที่จิตสร้างขึ้นเองด้วย “สัญญาตั้งเดิม” [ความทรงจำ] ที่บริสุทธิ์ปราศจากกิเลสทั้งหลาย ถ้าจิตนั้นยังถูกกิเลสตัณหาครอบงำอยู่ จิตก็อยู่ในสภาพที่ฟุ้งซ่านด้วย “นิรวณ” ได้แก่ “กามฉันทะ-พยาบาท-ถีนมיתה-อุทธัจจกุกกุจจะ-วิจิกิจฉา-อวิชชา-อโรติ-อกุศลธรรมทั้งปวง” หรือ “วิปัสสนูปกิเลส ๑๐” ได้แก่ “โอภาส-ญาณ-ปีติ-ปีสัทธา-สุข-อิโมกข์-ปีคคาหะ-อุปปฏิฐาน-อุเบกขา-นิกัณตี” ซึ่งเรียกว่า “ธรรมมุขัจจะ-ธัมมุขัจจะ” หมายถึง ความฟุ้งซ่านด้วยสำคัญผิดในธรรม คือ “ความฟุ้งซ่าน” [จิตหวั่นไหวมีนิรวณ] เนื่องจากเกิดวิปัสสนูปกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นแล้วสำคัญผิดว่าตนบรรลุนิรวณ คือ “มรรค-ผล-นิพพาน” จิตก็เลยคลาดเขวออกไปเพราะความฟุ้งซ่านนั้น “ไม่เกิดปัญญาที่จะเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์ได้จริง” ซึ่งเป็น “ปัญญาเห็นธรรม” ที่เกิดขึ้นขณะเจริญกรรมฐานด้วย “วิปัสสนาญาณ ๘” หรือ “ฐานฐานคามินีปฐิปทาญาณ” คือ วิปัสสนาญาณที่ทำให้ถึงมรรคหรือที่เชื่อมต่อไปถึงมรรค ด้วยวิปัสสนาที่เจริญแก่กล้าถึงจุดสุดยอดทำให้เข้าถึงมรรค เพื่อเป็นบาทวิถีที่ออกไปได้จากสิ่งที่ยึดติดถือมั่น [อุปาทานขันธ] หรือออกไปพ้นจากสังขาร ที่เรียกว่า “กระบวนการทุบขันธ ๕” ก่อนข้ามโคตรด้วย “โคตรภูญาณ” จากความเป็นปุถุชนไปเป็นอริยบุคคล [มรรค ๔-มัคคญาณ กับ ผล ๔-ผลญาณ] โดยเริ่มต้นมาจาก “สัมมสนญาณ” คือ ญาณที่กำหนดพิจารณานามรูป คือ ขันธ ๕ ตามแนวไตรลักษณ์ นั่นคือ ญาณที่พิจารณาหรือตรวจตรานามรูปหรือสังขาร มองเห็นตามแนวไตรลักษณ์ คือ รู้ว่า ไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ ไม่ใช่ตัวตน กล่าวโดยสรุป ในระหว่างที่เจริญสมณะ คือ “ฉาน ๔” เข้าสู่วิปัสสนา คือ “โสฬสญาณ-ญาณ ๑๖” นั้น กระบวนการสื่อความหมายที่เกิดขึ้น คือ “ภาพนิมิตที่จิตกำหนดครุ้หมายจำขึ้นในใจ” อันเป็นความหมายในเชิงสัญลักษณ์ [Semiotic Significations] ไม่ใช่การสื่อความหมายด้วยภาษาสามัญ [Linguistic Normal Language] ภาษาใดภาษาหนึ่ง

แต่อย่างไรก็ตาม ในการเกิดภาพแห่งนิมิตในวิปัสสนาภูมินั้น หลักธรรมที่ใช้เป็นเกณฑ์ในการบรรยายธรรมสภาวธรรม ปราภูกการณ์ ความนึกคิดในใจ นั้นๆ คือ “หน่วยรวมหลักที่มีชื่อธรรมย่อยเป็นองค์ประกอบแห่งสหชาตธรรมหน่วยรวมนี้” คำว่า “หน่วยรวมหลัก” หมายถึง ชื่อหลักธรรมใดหลักธรรมหนึ่งที่มีส่วนในการกำหนดเป็นเกณฑ์ในการเจริญกรรมฐานนั้นๆ ซึ่งจะเริ่มต้นด้วย “ปัญญาวิปัสสนา” ที่เรียกว่า “วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ” ได้แก่ ขันธ ๕-อายตนะ ๑๒-ธาตุ ๑๘-อินทรี ๒๒-อริยสัจ ๔-ปฏิจสงมุปบาท ๑๒ และปฏิจสงมุปบันนธรรมทั้งหลาย [องค์ประกอบในภวจักรทั้ง ๖ ได้แก่ อัทธา ๓ สังขเป ๔ สนธิ ๓ วัฏฏะ ๓ อากาโร ๒๐ มูล ๒ รวมทั้ง กฏแห่งกรรม กับ กัมมัสสกาตปัญญา] ฉะนั้น คำว่า “ผู้จำแนกแจกธรรม” จึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง ที่จะช่วยให้เข้าใจความสัมพันธ์เชิงปัจจัยทั้งหลายที่เป็น “สัมปยุตตธรรม” ในหลักธรรมหนึ่งๆ เพราะอาจประกอบด้วยหลักย่อยหลายๆ หลักธรรมในหน่วยรวมหลักที่มีหลักธรรมหนึ่งเป็นแก่นนำ อย่างเช่น ตามนัยของคำว่า “ภาวนา ๒” [หลักธรรมหลัก] จะมีระบบโครงสร้างประกอบด้วย หลักธรรมย่อย

๒ คือ (๑) **สมถภาวนา** ซึ่งมีหลักธรรมย่อยอีกระดับหนึ่งสหระคตรวมเข้ามา ได้แก่ **ฌาน ๔-อรุปรมาณ ๔-สมาบัติ ๘** เป็นต้น กับ (๒) **วิปัสสนาภาวนา** ซึ่งมีหลักธรรมย่อยเพิ่มอีก ได้แก่ **ฌานในวิปัสสนา-โศภสญาณ-ญาณ ๑๖-ไตรลักษณ์-วิปัสสนาญาณ ๘-มรรค ๔-ผล ๔-อริยสัจ ๔-กิจในอริยสัจ ๔-ญาณ ๓-วิชา ๓-วิชา ๘-อภิญา ๖** เป็นต้น และยังมีธรรมอื่นที่เหลือเป็น “**สัมปยุตธรรม**” อีกด้วย ซึ่งผู้ปฏิบัติธรรมต้องพิจารณาปรากฏการณ์นี้เป็นแบบองค์รวม –Holistic Pattern Phenomena ไม่ใช่หน่วยหลักธรรมใดหลักธรรมหนึ่งเฉพาะที่แยกเด่นเป็นอิสระเพียงหน่วยเดียว โดยคิดว่าไม่มีความสัมพันธ์เชิงปัจจัยกับหน่วยธรรมใดๆ เลย นั่นคือ ให้พิจารณาตามนัยของหลักธรรม “**ปัจจัย ๒๔**” หรือ “**ปฏิจจนรูปบาท ๑๒**” โดยเน้นสาระสำคัญที่ “**ปัญญาเห็นธรรมในนามรูปโดยไตรลักษณ์**” มิฉะนั้น ก็คงไม่เรียกกระบวนการคิดนี้ว่า “**วิปัสสนา**” เป็นแต่การนึกคิดหาเหตุผลด้วยปัญญาสามัญทั่วไป คือ “**จินตามยปัญญา-สุตมยปัญญา**” ที่ประกอบด้วยทักษะการคิดขั้นพื้นฐานกับทักษะการคิดขั้นสูง ไม่ใช่ “**ภาวนามยปัญญา**” ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจสมาธิแห่งเจโตวิมุตติ อันสืบเนื่องให้เกิด “**ญาณทัสสนะ-ยถาภูตญาณทัสสนะ**” [ปริชาหยังรู้ที่เห็นตามความเป็นจริง-ยถา ปชานํ = เห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์] ด้วยการหยั่งรู้ที่เห็นด้วย “**ญาณในวิปัสสนา**” ต่างๆ ที่เกิดขึ้นและเข้ามารวมสัมปยุตต์ด้วยกัน จนทำให้เห็น **นามรูปโดยไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง** คือ **ธรรมฐิติ ญาณ-ยถาภูตญาณ-สัมมสนญาณ** หรือ **สัมมาทัสสนะ** [ความปลุกฝังให้เกิดสัมมาทิฏฐิ] ที่เรียกว่า “**วิชา**” คือ **ความรู้แจ้ง-ความรู้ชัด** ได้แก่ **วิชา ๓-วิชา ๘-อภิญา ๖** ที่พร้อมด้วย **วิปัสสนาญาณ ๑** และ **มโนมยิทธิ ๑** ในสภาวะที่เกิดการสัมปยุตต์ร่วมกันของบรรดา “**องค์ความรู้-ปัญญาญาณ**” จนกลายเป็น “**ญาณสัมปยุตต์**” คือ “**การรวมกันครั้งใหญ่ของญาณแห่งปัญญาทั้งหมด = สัมโพธิะ** คือ **การตรัสรู้-ปฏิเวธ** คือ **การรู้แจ้งแทงตลอดในธรรมทั้งหลาย**” หรือจะเรียกว่า “**ปัญญาแตกฉานในธรรม-สัมปฤติสัมภิตา**” หมายถึง เห็นคำอธิบายข้อธรรมพิสดาร ก็สามารถจับใจความมาตั้งเป็นหัวข้อได้ เห็นผลก็สืบสาวไปหาเหตุได้ กับ “**ปัญญาแตกฉานในอรรถ-อรรถปฏิสัมภิตา**” หมายถึง ความแตกฉานสามารถอธิบายเนื้อความย่อของธรรมโดยพิสดารและความเข้าใจที่สามารถคาดหมายผลข้างหน้าอันจะเกิดสืบเนื่องไปจากเหตุ ประการสำคัญ คือ เกิดความแตกฉานในเขาวนั้หวพริบปฏิภาณ คือ “**ปฏิภาณปฏิสัมภิตา**” หมายถึง ได้ตอบปัญหาเฉพาะหน้าได้ทันท่วงที หรือแก้ไขเหตุการณ์ฉุกเฉินได้จับพลันทันการ จนรวมถึงปัญญาแตกฉานทางภาษา โดยสรุป คือ “**ผู้มีความเป็นปฏิสัมภิตาปัตตะ-ผู้บรรลุปฏิสัมภิตา ๔**” จนมีปริชาสามารถเกิด “**มรรคจิต-ผลจิต**” ที่ทำให้สามารถบรรลุถึง “**ความตรัสรู้ อริยสัจ ๔**” นั่นคือ “**จตุลัจจพุทธะ-พระอรหันต์**” เพราะเกิดความเชื่อมั่นในอริยธรรมอริยมรรคโดยชอบ ด้วยประการฉะนี้ ในอันดับต่อไปนี้ ให้พิจารณาความสัมพันธ์เชิงปัจจัยที่ธรรมทั้งหลายสัมปยุตต์กันโดยนัยแห่งวิชาและจรณะ ตามแนวทางสายกลาง “**มัชฌิมาปฏิปทา-อริยมรรคมีองค์ ๘**” ที่สรุปข้อปฏิบัติธรรมลงที่ “**ไตรสิกขา**” ดังนี้

พระสังฆธรรม – วิชาจรณสมุปนุโน	ไตรสิกขา-วิสุทธิ ๗			
จรณะ ๑๕ [โพธิปักขิยธรรม ๓๗]	อริสีลสิกขา สัมมวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ	สีลวิสุทธิ อริยมรรคมีองค์ ๘		
สีลสัมปทา ๑				
อปันณกปฏิปทา ๓				
สังฆธรรม ๗	อริจิตตสิกขา สัมมวាយามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ	จิตตวิสุทธิ อริยมรรคมีองค์ ๘		
ฌาน ๔ ปฐมฌาน = วิตก-วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา ทุติยฌาน = ปีติ-สุข-เอกัคคตา ตติยฌาน = สุข-เอกัคคตา จตุตถฌาน = อุเบกขา-เอกัคคตา				
วิชา [อริยสัจ ๔-วิชา ๓-วิชา ๘-อภิญา ๖]				
นามรูปปริเฉทญาณ [อุปาทานขั้น ๕]-ทุกขญาณ	อริปัญญาสิกขา สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ	ทิฐิวินิสุทธิ กัขาวิตรณวิสุทธิ วิปัสสนาโดยไตรลักษณ์ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ		
ปัจจุปริคคญาณ [ปฏิจสมุปบาท ๑๒]-ทุกขสมุทยญาณ				
ญาณวิโมกข์-ฌานวิโมกข์-ยถาภูตญาณทัสสนะ				
สัมมสนญาณ [เห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์]				
วิปัสสนาญาณ ๘* [วุฏฐานคามินีปฏิปทา]-ทูปขั้น ๕				
โคตรภูญาณ				
โลกุตตรมรรคญาณ [มรรค ๔] ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ โศคาปัตติมรรคญาณ สกทาคามีมรรคญาณ อนาคามีมรรคญาณ อรหัตตมรรคญาณ	* วิปัสสนาญาณ ๘ อุทยัพพญาณ ภังคญาณ ภยญาณ อาทีนวญาณ นิพพิทาญาณ มูญฺจิตกัมมตาญาณ ปฏิสังขยาญาณ สังขารูปกขาญาณ อนุโลมญาณ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ สติปัฏฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทริย์ ๕ พละ ๕ โพชนงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘	ญาณทัสสนวิสุทธิ อริยมรรคมีองค์ ๘ สัมมวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ		
โลกุตตรผลญาณ [ผล ๔-สัมมาญาณ] โศคาปัตติผลญาณ สกทาคามีผลญาณ อนาคามีผลญาณ อรหัตตผลญาณ				
ปัจจุเวกษณญาณ [ทุกขนิโรธญาณ-สัมมาวิมุตติ] กิจในอริยสัจ ๔ ญาณ ๓-ญาณทัสสนะอันมีปริวัฏฏ์ ๓ สังขญาณ กิจจญาณ กตญาณ				
นิพพาน [อาสวัภยญาณ-ความตรัสรู้สัมโพธิญาณ]			อมตธรรม	อรหัตตผลวิมุตติ

หนึ่ง คำว่า “**ความถึ่มั่น**” หมายถึง (๑) ถึ่มั่นไส ศรีทธา ด้วยความมีเหตุผลในทางกุศล เช่น ความถึ่มั่นใน
 ศิลปวิสุทธึ ความถึ่มั่นในคำสอนของพระศาสดา เป็นต้น และ (๒) ถึ่มั่นไส ศรีทธา ด้วยความไม่มีเหตุผล
 ในทางอกุศล ดังเช่น คำว่า “**ความยึตถึ่มั่น**” ซึ่งหมายถึง “**ความยึตถึ่มั่นโดยฝึังใจ**” [พอใจติดใจ กำหนดติด
 ไคร์ เพลิดเพลินใจ อย่างมัวเมา หลงใหลขาดสติ เพราะความทะยานอยากแห่งกิเลสตัณหา หรือเพราะความ
 ไม่รู้จริงแห่งอวิชา] หรือ “**ความยึตถึ่มั่นถึ่มั่นถึ่มั่น**” นั่นคือ “**อุปาทาน**” ซึ่งปราศจากเหตุผลเพราะความ
 ถึ่มั่นด้วยอำนาจกิเลส หรือ “**อุปาทิ**” หมายถึง ความยึตถึ่มั่นในสภาพที่ถูกกรรมกิเลสถึ่มั่นครอบงำ คือ
 “**ขันธ์ ๕**” หรือ ความยึตถึ่มั่นในสภาพที่ถูกอุปาทานยึตถึ่มั่น ถึ่มั่น คือ “**อุปาทาน**” แต่อย่างไรก็ตาม ในทาง
 ธรรมนั้น พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้เห็นภัยอันตรายจาก “ความถึ่มั่นถึ่มั่นแห่งอุปาทานด้วยอำนาจแห่งกิเลสที่
 กลุ่มมัจฉิ” จึงให้ชำระจิตให้สะอาดบริสุทธิ์ กลับคืนสู่สภาพดั้งเดิมตามธรรมชาติของจิต ที่เรียกว่า “จิต
 ประภัสสร” นั่นคือ “**หมดจด-สะอาด-บริสุทธิ์-ผ่องใส-เบิกบาน-ไม่มีมลทิน-ปราศจากอุปกิเลส-อ่อน-ควร
 แก้งาน-มันคง-ไม่หวั่นไหว**” อันทรงสภาพในความปราศจากนิเวรณึ ได้แก่ **กามฉันทะ-พยาบาท-ถึ่มั่นมิทธะ-
 อุทธึจกุกุกจะ-วิจิกิจฉา-อวิชา-อโรติ-อกุศลธรรมทั้งปวง** ฉะนั้น การกำจัดนิเวรณึดังกล่าวนี้ คือ การเจริญ
 รูปฌานทั้ง ๔ ชั้น โดยมุ่งหมายถึง “**จตุตถฌาน**” ที่จิตมีลักษณะอาการประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ ได้แก่ (๑)
อุเบกขา กับ (๒) **เอกัคคตาแห่งอัปนาสมาธิ** คำว่า “**อุเบกขา**” หมายถึง “**ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตาม
 เป็นจริง**” ไม่ใช่ไม่เข้าใจอะไรเลย ไม่ประกอบด้วยปัญญา “**โยนิโสมนสิการ**” แต่มีความเพียรกำจัดอกุศล
 หมั่นสร้างกุศล มีสัมปชัญญะ มีสติ ที่หมายถึง “**สติสัมปชัญญะ-อัปมาทะ-ความไม่ประมาท**” ซึ่งเป็นจิตที่
 ครอบงำแห่งจิตอันยิ่ง “**อธิจิตต์**” จิตที่ปราศจากนิเวรณึดีแล้ว และยังสหระคตด้วยองค์มรรค ๗ ได้แก่ (๑)
สัมมวายามะ คือ สัมมัปปธาน ๔ (๒) “**สัมมาสติ**” คือ สติปฏิฐาน ๔ และ (๓) “**สัมมาสมาธิ**” คือ ฌาน ๔
 เพราะฉะนั้น “**ฌานูปেকขาแห่งจตุตถฌาน**” จึงเป็นจิตที่มีสติสัมปชัญญะด้วยความถึงพร้อมด้วยการใช้
 ความคิดอย่างถูกวิธี คือ “**โยนิโสมนสิการสัมปทาแห่งปฏิจกสมุပ္บาท ๑๒**” ฉะนั้น ในขณะที่ผู้ปฏิบัติเจริญ
 วิปัสสนาญาณ ๕ ถึงญาณอันดับที่ ๘ จึงเกิด “**สังขารูปอกขาญาณ**” (ข้อ ๑๑ ในโสฬสญาณ-ญาณ ๑๖ หรือ ข้อ
 ๘ ในวิปัสสนาญาณ ๕ = **สังขาร+อุเบกขา+ญาณ**) หมายถึง ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร คือ
 เมื่อพิจารณาสังขารต่อไป ย่อมเกิดความรู้เห็นสภาวะของสังขารตามความเป็นจริง ว่ามีความเป็นอยู่เป็นไป
 ของมันอย่างนั้นเป็นธรรมดา จึงวางใจเป็นกลางได้ [**วิปัสสนูปอกขา** = อุเบกขาในวิปัสสนาญาณ ๕] ไม่ยินดี
 ยินร้ายในสังขารทั้งหลาย แต่ถึ่มั่นมองเห็นนิพพานเป็นสันติบท ญาณจึงถึ่มั่นมุ่งไปยังนิพพาน เลิกละความ
 เกี่ยวเกาะกับสังขารเสียได้ และทำให้เกิดปัญญาญาณอันดับที่ ๕ “**สังขารุโลมิกญาณ-อนุโลมญาณ**” (ข้อ ๑๒
 ในโสฬสญาณ-ญาณ ๑๖ หรือ ข้อ ๕ ในวิปัสสนาญาณ ๕ = **สังขาร+อนุโลมิก+ญาณ**) หมายถึง ญาณอัน
 เป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสังขั นั่นคือ เมื่อวางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งหลายใน “**สังขารูปอกขา
 ญาณ**” แล้ว ไม่พะวง และญาณถึ่มั่นมุ่งตรงไปสู่นิพพานแล้ว ญาณอันถึ่มั่นต่อ “**การตรัสรู้อริยสังขั**” ย่อม
 เกิดขึ้นในลำดับถัดไป เป็นขั้นสุดท้ายของ “**วิปัสสนาญาณ ๕**” ต่อจากนั้นก็เกิด “**โคตรญาณ**” มากันกลาง
 แล้วเกิด “**มรรคญาณ**” ให้สำเร็จ “**ความเป็นอริยบุคคล**” ต่อไป

อย่างไรก็ตาม ก็มีประเด็นสำคัญที่ควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับ “วิปัสสนาญาณ ๘” ซึ่งเป็นกระบวนการคิดเพื่อ หลีกหนีจากสังขารทั้งหลายใน “อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์” เพื่อให้ข้ามฟากไปถึง “อริยมรรค” ซึ่งผู้ปฏิบัติ วิปัสสนาต้องมีความเข้าใจที่ถูกต้องในขั้นตอนการคิดที่เป็นภูมิรู้พื้นฐาน ที่เรียกว่า “สัญญา ๑๐”

“สัญญา ๑๐” หมายถึง ความกำหนดหมาย สิ่งที่ควรกำหนดหมายไว้ในใจหรือแนวความคิดความเข้าใจ สำหรับใช้กำหนดพิจารณาในการเจริญกรรมฐาน ได้แก่

- (๑) อนิจจสัญญา — กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร
- (๒) อนัตตสัญญา — กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง
- (๓) อสุภสัญญา — กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย
- (๔) อาทีนวสัญญา — กำหนดหมายโทษแห่งกาย คือ มีอาพาธต่างๆ
- (๕) ปหานสัญญา — กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปกรรม
- (๖) วิราดสัญญา — กำหนดหมายสิ้นกำหนด คือ อริยมรรค ว่าเป็นธรรมอันสงบประณีต
- (๗) นิโรธสัญญา — กำหนดหมายดับตัณหา คือ อริยผล ว่าเป็นธรรมอันสงบประณีต
- (๘) สัพพโลเก อนภิตรตสัญญา — กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง
- (๙) สัพพสังขารesu อนิภฐสัญญา — กำหนดหมายความไม่น่าปรารถนาในสังขารทั้งปวง
- (๑๐) อานาปานัสสติ — สติกำหนดลมหายใจเข้าออก

เมื่อกลับมาพิจารณา “วิปัสสนาญาณ ๘” ซึ่งเป็นเรื่อง “การทบทวนชั้น ๕” นั้น จะเห็นได้ว่าให้เริ่มต้น ดังนี้

- (๑) อนิจจสัญญา — อุทฺยัพพญาณ-ญาณตามเห็นความเกิดและความดับแห่งนามรูป
- (๒) อนัตตสัญญา — กังคญาณ-ญาณตามเห็นจำเพาะความดับเด่นขึ้นมา
- (๓) อสุภสัญญา — กายญาณ-ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว
- (๔) อาทีนวสัญญา — อาทีนวญาณ-ญาณคำนึงเห็นโทษ
- (๕) สัพพโลเก อนภิตรตสัญญา — นิพพิทาญาณ-ญาณคำนึงเห็นด้วยความหน่าย
- (๖) ปหานสัญญา — มุญฺจิตุกัมยตาญาณ-ญาณหยั่งรู้อันให้ใครจะพ้น ไปเสีย
- (๗) อานาปานัสสติ — ปฏิสังขารญาณ-ญาณอันพิจารณาทบทวนเพื่อจะหาทาง
- (๘) สัพพสังขารesu อนิภฐสัญญา — สังขารเปกขญาณ-ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร
- (๙) วิราดสัญญา — อนุโลมญาณ-ญาณอันคล้อยต่อการตรัสรู้หรือริยัจจ
- (๑๐) นิโรธสัญญา — อนุโลมญาณ-ญาณอันคล้อยต่อการตรัสรู้หรือริยัจจ

อนึ่ง ให้ผู้ปฏิบัติธรรมคำนึงพิจารณาถึง เรื่อง “อุเบกขา” ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ ที่ต้องนำมาประยุกต์ใช้ใน ชีวิต เพื่อให้ชีวิตเกิดความสุข อยู่ในกามาวจรสุคติ ไม่เดือดร้อน ไม่ต้องคิดทำวิปฏิสารความร้อนเนื้อ ร้อนใจอะไรกับสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นรอบข้าง ดังนี้

- (๑) อุเบกขาคด้วยปัญญาสามัญที่รู้เท่าทัน
- (๒) อุเบกขาคด้วยเจโตวิมุตติในฉนสมบัตติ
- (๓) อุเบกขาคด้วยปัญญาวิมุตติในวิปัสสนาญาณ

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับหลักธรรม “สมาธิภาวนา ๔” นั้น จะเห็นว่ามีความสอดคล้องอนุโลมไปทาง เดียวกันได้ ที่เรียกว่า “สหชาตธรรม-สัมปยุตตธรรม” ดังนี้

“สมาธิภาวนา ๔” หมายถึง การเจริญสมาธิ วิธีฝึกสมาธิแบบต่างๆ จำแนกตามวัตถุประสงค์ ได้แก่

- (๑) ทิฏฐธรรมสุขวิหาร = อุเบกขาคด้วยปัญญาสามัญที่รู้เท่าทัน
- (๒) สติและสัมปชัญญะ = อุเบกขาคสัมโพชฌงค์ [สมาธิในวิปัสสนา-มรรคสมาธิ-ผลสมาธิ]
- (๓) ญาณทัตตสนะ = อุเบกขาคด้วยเจโตวิมุตติในฉนสมบัตติ
- (๔) อาสวัภษะ = อุเบกขาคด้วยปัญญาวิมุตติในวิปัสสนาญาณ

ฉะนั้น การเกิดเจตสิกแสดงความเป็นกลางในอารมณ์นั้นๆ คือ “ตัตตรมัชฌัตตตา” ไม่ได้เกิดขึ้นโดยปราศจาก “ปัญญา-อนุโลมและปฏิโลมโดยโยนิโสมนสิการ” [คิดออก-คิดเป็น-คิดได้] ซึ่งเป็นการวางเฉยเมื่อประสบ อารมณ์ที่ผ่านเข้ามาในจิตวิญญาณ เพราะ (๑) รู้สึกตัวด้วยความรู้สึกได้แห่งสติ = “มีสติ” อันมีอารมณ์แห่ง กรรมฐานนั้นเป็นเครื่องระลึกด้วย “สติปัฏฐาน ๔” และ (๒) รู้แจ้งในอารมณ์นั้นด้วยความรู้ตัวทั่วถ้วนแห่ง สัมปชัญญะ = “มีสัมปชัญญะ” อันมีอารมณ์แห่งกรรมฐานนั้นเป็นเครื่องเรียนรู้ด้วย “สัมปชัญญะ ๔” และ (๓) ต้องพร้อมด้วยความเพียรที่จะละอกุศลธรรมและหมั่นสร้างกุศลธรรมด้วย “สัมมัปปธาน ๔” กล่าวโดย ย่อ คือ ทำจิตให้เป็น “อธิจิตต์” ที่ประกอบด้วยองค์มรรค ๓ ได้แก่ “สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ” ซึ่งหมายถึง “สุคติแห่งสติสัมปชัญญะแห่งอินทริยสังวรพร้อมด้วยชาคริยานุโยค” อันเป็น “สัมมามรรค” [สัม มัตตะ] ที่เรียกว่า “อปัลลภกปฏิบัติ ๓” หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด ปฏิบัติที่เป็นส่วนแก่นสารเนื้อแท้ ซึ่ง จะนำผู้ปฏิบัติให้ถึงความเจริญงอกงามในธรรม เป็นผู้ดำเนินอยู่ในแนวทางแห่งความปลอดภัยพ้นจากทุกข์ อย่างแน่นอนไม่ผิดพลาด ได้แก่ “อินทริยสังวร-โภชนมัตตัญญูตา-ชาคริยานุโยค” ไม่ใช่ “มิจฉามรรค” [มิจ ฉัตตะ] นั่นคือ “มิจฉาวายามะ-มิจฉาสติ-มิจฉาสมาธิ” ดังรายละเอียด “อาตาลี-สัมปชาโน-สติมา” ต่อไปนี้

(๑) “**มีอาตปิ**” —อาตปิ [ความเพียร] มีนัยตรงกับไวพจน์ ต่อไปนี้

การปรารถนาความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดุสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งกันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคับประคองธุระไว้ด้วยดี วิริยะ วิริยอินทรีย์ วิริยผละ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฃงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค ความพยายามชอบ [สัมมัปปธาน ๔ = ความเพียรใหญ่] เมื่อผู้ปฏิบัติเป็นผู้เข้าถึงแล้ว เข้าถึงพร้อมแล้ว เข้าไปใกล้แล้ว เข้าไปใกล้พร้อมแล้ว เข้าถึงแล้ว สมบูรณ์แล้ว ประกอบพร้อมแล้ว ด้วยอาตปินี้ ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “อาตปิ” คือ **ผู้มีตะ** **ผู้มีความเพียรเป็นเครื่องแผดเผา** **บาปราคะ** หรือ **ผู้มีคุณเครื่องเผากิเลสในภพ ๓** [กามภพ-รูปภพ-อรุภพ] **ด้วยคุณเครื่องเผา** **กิเลสคือความเพียร** [วิริยะ] ที่นับได้ว่าเป็น **ไปทางกายและทางจิต** ส่วนคำตรงข้าม คือ “**อนาตปิ**” คือ **ไม่มีความเพียร**

(๒) “**มีสติ**” [สติ-สติมา] มีนัยตรงกับไวพจน์ ต่อไปนี้ [สมาธิทำให้มีสติ-อุเบกขาทำให้สติบริสุทธิ์]

สติ ความตามระลึก ความหวนระลึก สติ กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่ลืม สติ สตินทรีย์ สติผละ สัมมาสติ

“**อุปัฏฐิตสติบุคคล**” —บุคคลผู้มีสติอันเข้าไปตั้งไว้แล้ว หมายถึง ความระลึกได้ ความตามระลึกได้ ความหวนระลึกได้ ความนึกได้คือสติ ความทรงจำ ความไม่พินเพื่อน ความไม่หลงลืม นี้เรียกว่า “สติ” คือ บุคคลผู้ประกอบแล้วด้วยสติ

“**มูฏฐัสัจจะ**” —**ความเป็นผู้ไม่มีสติ** หมายถึง ความระลึกไม่ได้ ความตามระลึกไม่ได้ ความหวนระลึกไม่ได้ ความระลึกไม่ได้ สภาพที่ระลึกไม่ได้ สภาพที่ทรงจำ ความเลื่อนลอย ความหลงลืม

“**มูฏฐัสสติบุคคล**” —**บุคคลผู้มีสติหลง** หมายถึง ความระลึกไม่ได้ ความตามระลึกไม่ได้ ความกลับระลึกไม่ได้ ความไม่มีสติ ความระลึกไม่ได้ ความทรงจำไม่ได้ ความหลงไหล ความพินเพื่อน

(๓) “**มีสัมปชัญญะ**” [ปัญญา-สัมปชาโน] มีนัยตรงกับไวพจน์ ต่อไปนี้ [อุเบกขาทำให้มีสัมปชัญญะ]

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิชัย ความเลือกสรร ความวิชัยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเป็นเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนประดัก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศีลตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิชัยธรรม สัมมาทิฏฐิ

“**สัมปชานบุคคล**” —บุคคลผู้มีสัมปชัญญะ หมายถึง ความรอบรู้ ความรู้ชัด ความเลือกเฟ้น ความเลือกสรร ความสอดคล้องธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนดรู้เฉพาะ ความเป็นผู้รู้ ความฉลาด ความรู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความคิดนึก ความใคร่ครวญ ความรู้กว้างขวาง ความรู้ละเอียด ความรู้ นำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ทั่วพร้อม ปัญญาเพียงดังปะชุกข์ ปัญญินทรีย์ กำลังคือปัญญา ประทีปคือปัญญา รัตนะคือปัญญา ความสอดคล้องธรรม คืออโมหะ สัมมาทิฏฐิ หรือใช้นิยามตาม “**สัมปชัญญะ-มีสัมปชัญญะ**”

ในธรรมทั้งหลายดังกล่าวนี้ เป็นเรื่องการพัฒนาจิตใจให้งอกงามในคุณธรรมด้วย “**สัมมาสมาธิ**” ที่เกิดขึ้นพร้อม “**สัมมาวายามะ-สัมมาสติ**” [สัมปชาน ๔ -สติปฏิฐาน ๔ -ฉาน ๔ แห่งโพธิปักขิยธรรม ๓๗] อันส่งผลให้เกิดคุณธรรมใน “**อินทรีย์ ๕-พละ ๕-โพทฌงค์ ๗-มรรคมืองค์ ๘**” เป็นธรรมที่เหลือในฐานะ “**สัมปยุตตธรรม**” ที่เกื้อกูลการตรัสรู้และอริยมรรค ดังนี้

(๑) “**อินทรีย์ ๕**” หมายถึง ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน ซึ่งธรรมที่ตรงกันข้ามแต่ละอย่าง จะเข้าครอบงำไม่ได้ ได้แก่

(๑) “**สัทธา-สัทธินทรีย์**” —ความเชื่อ ย่อมระงับปิดกั้นความไร้ศรัทธา-**อสัทธา**

(๒) “**วิริยะ-วิริยินทรีย์**” —ความเพียร ย่อมระงับปิดกั้นความเกียจคร้าน-**โกธัชชะ**

(๓) “**สติ-สตินทรีย์**” —ความระลึกได้ ย่อมระงับปิดกั้นความประมาท-**ปมาทะ**

(๔) “**สมาธิ-สมาธินทรีย์**” —ความตั้งจิตมั่น ย่อมระงับปิดกั้นความฟุ้งซ่าน-**อุทธัจจะ**

(๕) “**ปัญญา-ปัญญินทรีย์**” —ความรู้ทั่วชัด ย่อมระงับปิดกั้นความหลงลืมสติ-**โมหะ** หรือ

“**อสัมปชัญญะ**” คือ ความไม่รู้ไม่เห็น ชัดข้องเพราะ อวิชชา-ความหลง-อกุศลมูล หรือ

“**มฺภูฏสัจจะ**” คือ การอยู่อย่างขาดสติ-ไม่มีสติ-ระลึกตามไปไม่ได้-ระลึกย้อนไปก็ไม่ได้-

นึกไม่ออก-จำไม่ได้-พื้นเพื่อน-หลงลืม-หลงเลื่อน-หลงไหลไป-หลงพร้อม คือ “**สมุโม**

หวิหาโร” แปลว่า “**อยู่ด้วยความหลง**” [ตั้งนโมไม่ทัน]

(๒) “**พละ ๕**” หมายถึง **ธรรมที่เป็นกำลัง** [ขวัญพลังใจ-แรงบันดาล-จิตที่ตั้งมั่น เลื่อมใส ศรัทธา = อธิโมกข์] **ให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง ซึ่งธรรมที่ตรงกันข้ามแต่ละอย่าง จะเข้าครอบงำไม่ได้** [ดู ปฏิบัติธรรมเช่นเดียวกับ อินทรีย์ ๕] ได้แก่

- (๑) “**สัทธา-สัทธาพละ**” คือ ความเชื่อ — เลื่อมใส ศรัทธา เชื่อมมั่นในอริยมรรค
- (๒) “**วิริยะ-วิริยพละ**” คือ ความเพียร — เพียรชอบในการละชั่วทำดี
- (๓) “**สติ-สติพละ**” คือ ความระลึกได้ — ไม่หลงลืม เลื่อนลอย
- (๔) “**สมาธิ-สมาธิพละ**” คือ ความตั้งจิตมั่น — ไม่ฟุ้งซ่านสัดส่าย
- (๕) “**ปัญญา-ปัญญาพละ**” คือ ความรู้ทั่วชัด — โยนิโสมนสิการ ฉลาดคิดถูกวิธี

(๓) “**โพชนงค์ ๗**” หมายถึง **ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้-องค์ธรรมตรัสรู้** ได้แก่

- (๑) “**สติ**” — ความระลึกได้ สำนึกพร้อมอยู่ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง
- (๒) “**สัมมวิจยะ**” — ความเพียรธรรม ความสอดคล้องสืบค้นธรรม
- (๓) “**วิริยะ**” — ความเพียรบากบั่นเพื่อทำดีละชั่ว
- (๔) “**ปีติ**” — ความอิ่มใจ ความดื่มด่ำในใจ
- (๕) “**ปัสสัทธิ**” — ความผ่อนคลายสงบเย็นกายใจ
- (๖) “**สมาธิ**” — ความมีใจตั้งมั่น จิตสงบแน่วแน่ในอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน
- (๗) “**อุเบกขา**” — ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง

(๔) “**มรรคมืองค์ ๘**” หมายถึง ปฏิปทาอันประเสริฐ ๘ ประการ ตามแนวคิดแห่งมัชฌิมาปฏิปทา อันเป็นที่ทำให้ถึง “**ความเป็นอริยบุคคล**” มีชื่อว่า “**อัญ्ञังคิกมรรค**” เรียกเต็มว่า “**อริยอัญ्ञังคิกมรรค**” แปลว่า “**ทางมืองค์แปดประการ อันประเสริฐ**” หรือ “**องค์ ๘ ของมรรค**” [องค์มรรค-มัคคังคะ] มีดังนี้

อริปัญญาสิกขา

- (๑) “**สัมมาทิฏฐิ**” เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้ริยสัจ ๔ ไตรลักษณ์ อกุศลกับกุศล ปฏิจจสมุปบาท
- (๒) “**สัมมาสังกัปปะ**” ดำริชอบ ได้แก่ เนกขัมมะ อพยาบาท อวิหิงสา

อริศีลสิกขา

- (๓) “**สัมมาวาจา**” เจรจาชอบ ได้แก่ วชิสุจิริต ๔
- (๔) “**สัมมากัมมันตะ**” กระทำชอบ ได้แก่ กายสุจิริต ๓
- (๕) “**สัมมาอาชีวะ**” เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ เว้นมิจฉาชีพ ประกอบสัมมาชีพ

อริจิตตสิกขา

- (๖) “**สัมมาวายามะ**” พยายามชอบ ได้แก่ ปธาน หรือ สัมมัปปธาน ๔
- (๗) “**สัมมาสติ**” ระลึกรชอบ ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔
- (๘) “**สัมมาสมาธิ**” ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ ฌาน ๔

เพราะฉะนั้น “**ศีลมัชฌัตตคตาแห่งอุเบกขา**” [**ศีลมัชฌัตตคตูปกขา**] หมายถึง ความเป็นกลางในอารมณ์นั้นๆ เพราะมี “**สมาธิแห่งฌาน ๔**” [อปปนาสมาธิ] พร้อมด้วย “**สติสัมปชัญญะ**” [สติปัญญา ๔-สัมปชัญญะ ๔] และ “**สัมมัปปธาน ๔**” พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมอันนำไปสู่สุคติแห่งสัมมามรรคหรืออริยมรรคด้วย “**การปล่อยวาง-อนัตตตา-สุญญตา**” ที่มีพื้นฐานมาจากจิตที่พัฒนาแล้วด้วย “**จตุตถฌานูปกขา**” กับ “**เอกัคคตาแห่งสมาธิ**” คือ การทำลายจิตที่ถือมั่นยึดมั่นในสังขารนิमितทั้งภายในและภายนอกของตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับ “**ธรรมนิยาม ๓**” อันเป็นกำหนดธรรมคาแห่งสรรพสิ่งหรือ “**กฎธรรมชาติ**” คือ (๑) **สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง** (๒) **สังขารทั้งหลาย เป็นทุกข์** (๓) **ธรรมทั้งหลาย เป็นอนัตตา** ฉะนั้น การละอุปาทานขั้นนี้ด้วยอุเบกขาจึงเป็นเคล็ดอุบายสำคัญในการเจริญอริยมรรคที่ถูกทางแห่งนัยสำคัญตาม “**มัชฌิมาปฏิปทา**” เพื่อให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น ให้พิจารณาเพิ่มเติมใน คำว่า “**อุเบกขา**” ที่เข้าไปรวมกับหรือสหจรด้วยข้อธรรมในหมวดอื่นๆ ซึ่งแยกออกเป็น ๑๐ ประการ ดังนี้

ศีล-อธิศีลสิกขา

- (๑) “**หลังกูปกขา**” —อุเบกขาในองค์ ๖-อารมณ์ ๖ [อินทรีย์ ๖]
- (๒) “**พรหมวิหารูปกขา**” —อุเบกขาในพรหมวิหาร ๔

สมาธิ-อธิจิตตสิกขา

- (๔) “**วิริยูปกขา**” —อุเบกขาในวิริยะ-สัมมัปปธาน ๔
- (๕) “**เวทณูปกขา**” —อุเบกขาในเวทนา ๓-สติปัญญา ๔
- (๖) “**ฌานูปกขา**” —อุเบกขาในฌาน ๔-อปปนาสมาธิ
- (๗) “**โพชฌังคูปกขา**” —อุเบกขาในโพชฌงค์ ๗

ปัญญา-อธิปัญญาสิกขา

- (๘) “**ศีลมัชฌัตตคตูปกขา**” —อุเบกขาในความเป็นกลางในธรรมนั้นๆ-เจตสิก ๕๒
- (๙) “**วิปัสสนูปกขา**” —อุเบกขาในวิปัสสนา-วิปัสสนาญาณ ๘
- (๑๐) “**สังขารูปกขา**” —อุเบกขาในสังขาร ๓-วิปัสสนาญาณ ๘
- (๑๑) “**ปาริสุทธรูปกขา**” —อุเบกขาในความบริสุทธิ์-วิสุทธิ ๗

เพราะฉะนั้น “**ความถือมั่นในไตรสิกขา**” ที่แสดงนัยถึง “**อริยมรรคมีองค์ ๘ โดยมัชฌิมาปฏิปทา**” จึงเป็นเรื่อง “**สัมมัตตะ ๑๐**” หมายถึง สภาวะที่ถูกต้อง สิ่งที่ต้องการ ที่ประกอบด้วย “**อริยมรรคมีองค์ ๘-มรรค ๔**” พร้อมด้วย “**สัมมาญาณ-ผล ๔**” กับ “**สัมมาวิมุตติ-อรหัตตผลวิมุตติ-นิพพาน**” อันเป็นธรรมเครื่องชักนำไปสู่สุคติแห่งโลกุตระ นั่นคือ “**บรมธรรมแห่งนิพพาน**” หรือ “**ความตรัสรู้ถึงสัจภาวะแห่งนิพพาน**” ด้วยเหตุที่ว่า “**ธรรมทั้งหลายย่อมดำรงสภาพเป็นอนัตตตา**” เพื่อพัฒนาระดับคุณภาพจิตให้เข้าถึงปฏิเวธในธรรมที่เป็นกลาง การปล่อยด้วยถอนออตตาทิณเวสโดยอนัตตานุปัสสนาหรือ “**สุญญตวิโมกข์**” หมายถึง หลุดพ้นด้วยเห็นความว่างหมดความยึดมั่นแห่งอุปาทานขั้นนี้ นั่นคือ “**วิวิญ्ञะ-ขันธวินิมุต**” หมายถึง สภาวะที่สหจรด้วยความปราศจาก **วงจรกิเลส-กรรม-วิบาก** หรือ สภาวะที่ปราศจากขั้นนี้ ที่เกิดขึ้นในระดับสมาธิ

ที่จิตปราศจากนิวรณ์ [กามฉันทะ-พยาบาท-ถีนมัทธา-อุทธัจจกุกกุจจะ-วิจิกิจฉา-อวิชชา-อหิริ-อกุศลธรรม
 ทั้งปวง] ปราศจากความกำหนัดด้วยใคร่แห่งฉันทราคะโดยวิราคะ หรือปราศจาก “*ปริยภูฏานกิเลส*” กิเลส
 อย่างกลาง โดยวิราคะ คือ “*เจโตวิมุตติ-วิราคานุปัตสนายถาภูตญาณ-อนัตตานุปัตสนายถาภูตญาณ*” [ฉาน
 วิโมกข์ ๑๕ ประการ = *สมาธิ ๓* ได้แก่ สุกขญุตสมาธิ-อนิมิตตสมาธิ-อัปณิหิตสมาธิ] และในระดับปัญญาที่
 จิตเข้าถึงความรู้แจ้งแทงตลอดในธรรมทั้งหลาย “*ปฐวิเวระ*” ด้วยความตรัสรู้โดยอัสวัภยญาณ (ข้อ ๓ ใน
 วิชชา ๓) ที่จิตปราศจาก “*อนุสยกิเลส*” ทั้งหมด กิเลสอย่างละเอียดที่หมักคองอยู่ในพื้นจิตหรือจิตตสันดาน
 หรือกิเลสค้นหาโดยนิโรธะ คือ “*ปัญญาวิมุตติยถาภูตญาณ-นิโรธานุปัตสนายถาภูตญาณ-อนัตตานุปัตส
 นายถาภูตญาณ*” [ญาณวิโมกข์ด้วยโสฬสญาณ ๑๖ ประการ = *วิโมกข์ ๓* ได้แก่ สุกขญุตวิโมกข์-อนิมิตต
 วิโมกข์-อัปณิหิตวิโมกข์ หรืออีกนัยหนึ่ง (๑) *อาคัยอนัตตานุปัตสสนา ถอนอตตาทิเนิวส* (๒) *อาคัยอนิจจา
 นุปัตสสนา ถอนวิปลาสนิมิต* (๓) *อาคัยทุกขานุปัตสสนา ถอนตัมहाปณิธิ*] ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ไม่ว่าผู้ปฏิบัติ
 ธรรมจะพิจารณาธรรมทั้งหลาย [กุศลธรรม-อกุศลธรรม-อัพยากรธรรม] ด้วยไตรสิกขาในขั้นใดก็ตาม จิตที่
 พัฒนาให้บริสุทธิ์หมดจากอกุศลธรรมทั้งหลายย่อมสหระคตด้วย “*อุเบกขาจิต*” คือ ความปล่อยวาง ความไม่
 ถือมั่นติดมั่น ความไม่ยึดมั่นด้วยอำนาจแห่งกิเลสทั้งหลาย ซึ่งประกอบด้วยกระบวนการคิดที่ถูกต้องด้วย
 หลักปฏิจจนูปบาท คือ เห็นแจ้งในความสัมพันธ์แห่งปัจจัยทั้งหลายที่เข้ามาสัมปยุตต์หรือวิปยุตต์เป็นธรรม
 แห่งเดียวกัน “*สัมปยุตตธรรม-สหชาตธรรม*” อย่างเช่น การพิจารณากาลาป [กะ-หลาป] ที่เรียกว่า “*กลาป
 วิปัตสสนา-กลาปสัมมสนะ-นยวิปัตสสนา-สมุททายมนสิการ*” คือ พิจารณาธรรมอย่างรวมๆ โดยรวมเป็นหมวด
 หรือรวบทั้งกลุ่ม เช่นว่า รูปธรรมทั้งปวง ไม่เที่ยง ฉานธรรมเหล่านี้ ไม่มี แล้วก็มีขึ้น มีแล้ว ก็ไม่มี เป็นต้น
 นั่นคือ “*การพิจารณานามรูปโดยไตรลักษณ์*” [รู้แจ้งเห็นจริงนามรูปตามสามัญลักษณ์ = *อนิจจัง-ทุกขัง-
 อตตาร*] ที่ประกอบด้วย “*สัมมสนญาณ*” (ข้อ ๓ ในโสฬสญาณ-ญาณ ๑๖) ญาณที่กำหนดพิจารณานามรูป คือ
 ขั้น ๕ ตามแนวไตรลักษณ์ “*อุทัพพยานุปัตสสนาญาณ*” (ข้อ ๑ ในวิปัตสสนาญาณ ๕ หรือ ข้อ ๔ ในโสฬส
 ญาณ-ญาณ ๑๖) คือ ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับ และ “*กังคานุปัตสสนาญาณ*” (ข้อ ๒ ใน
 วิปัตสสนาญาณ ๕ หรือ ข้อ ๕ ในโสฬสญาณ-ญาณ ๑๖) คือ ญาณอันตามเห็นความดับสลายอันเป็นจุดจบสิ้น
 ให้พิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับการพิจารณากาลาป ดังนี้

คำว่า “*กลาป*” มีคำเรียกเต็มว่า “*รูปกลาป*” หมายถึง หน่วยรวมรูปธรรมที่เล็กที่สุด หรือหน่วยรวม
 เล็กที่สุด ซึ่งมีองค์ประกอบที่จำเพาะแน่นอนมารวมกันขึ้นอันเป็นส่วนย่อยของรูปธรรมประเภท
 นั้นๆ โดยที่องค์ประกอบทั้งหมดมี (๑) “*สหวุตติ*” คือ มีความเป็นไปร่วมกัน (๒) “*เอกุปปาตะ*” คือ
 ทั้งเกิดขึ้นด้วยกันพร้อมเป็นอันเดียว (๓) “*เอกนิโรธะ*” คือ ทั้งดับด้วยกันพร้อมเป็นอันเดียว และ
 (๔) “*เอกนิสสยะ*” คือ มีมหาภูตรูปเป็นที่อาศัยร่วมกันเป็นอันเดียว ตามหลักทางอภิธรรม หมายถึง
 หน่วยรวมรูปธรรมเล็กที่สุด ที่เป็นหน่วยย่อยพื้นฐานของรูปธรรมทั้งปวง ได้แก่ “*สุทฐัญญูกกลาป*”
 คือ กลาปซึ่งประกอบด้วย “*อวินิพโกครูป ๘*” คือ รูปธรรมแปดอย่างที่มิอยู่ด้วยกันเป็นประจำ
 เสมอไปไม่สามารถแยกจากกันได้ ได้แก่ “*ปฐวี-อาโป-เตโช-วาโย-วัณณะ-กันธะ-รสะ-โอชา*”

ยกตัวอย่างเช่น “กัมมชกฺลาป” หมายถึง กลาปที่เกิดแต่กรรม คือ มีกรรมเป็นสมุฏฐาน มีองค์ประกอบ ๑๐ ที่เรียกว่า “จักขุทสกฺกฺลาป” ได้แก่ ปฐวี-อาโป-เตโช-วาโย-วัณณะ [สี]-คันธะ-รสะ-โอชา-ชีวิตรูป-จักขุปสาทรูป ซึ่งหมายถึง สิ่งที่เห็นด้วยตา คือ “รูป” อันเป็นส่วนที่รูปร่างหน้าตาของมนุษย์หรือสิ่งที่มีชีวิต [ชีวิตินทรีย์ = ชีวิตรูป] เพราะมีวิญญาณอันเป็น “จิต” ที่แสดงลักษณะอาการด้วย “เจตสิก ๕๒” ที่เป็น “ชีวิตินทรีย์” (ข้อ ๔ ในเจตสิก ๕๒) เมื่อพิจารณาเห็น “รูปร่างหน้าตา-อวัยวะแห่งร่างกาย” ก็ให้พิจารณาให้เห็นกรรมแห่ง “อวินิพโกครูป ๘” ใน “หมวดทสก=หมวด ๑๐” ที่เกิดแต่ “รูป-สิ่งที่เห็นด้วยตา” ในทำนองเดียวกัน ถ้าเป็น “กลิ่น” จะเรียกว่า “ฆานทสกฺกฺลาป” ที่ประกอบด้วย ปฐวี-อาโป-เตโช-วาโย-วัณณะ [สี]-คันธะ-รสะ-โอชา-ชีวิตรูป-ฆานปสาทรูป ดังนี้ เป็นต้น ฉะนั้น ในการพิจารณากรรมในขั้นสูงนั้น ในฝ่ายรูปธรรมหรือรูปขั้นนั้น ก็ให้พิจารณาถึงรายละเอียดระดับโครงสร้างอนุ [Subatomic Molecular Structure] หรือ นาโนเทคโนโลยี เช่นเดียวกับศาสตร์สาขานิวเคลียร์ฟิสิกส์ เพียงแต่ว่าทางธรรมเห็นด้วยสังขารนิมิตที่เป็น “ภาพนิมิต” สิ่งนี้นึกคิดที่เป็นภาพในใจหรือจินตนาการที่เกิดขึ้นในภุมิแห่งวิปัสสนา คือ “จิตล้วนๆ” [ชีวิตรูปหรือรูปที่เป็นชีวิตคือชีวิตินทรีย์] แต่ทางโลกคือสิ่งที่เกิดขึ้นภายในห้องทดลองทางวิทยาศาสตร์ คือ “วัตถุสารล้วนๆ” ไม่ประกอบด้วยชีวิตินทรีย์

ประการสุดท้ายนี้ คำว่า “ความถ่อมมั่นในธรรมโดยชอบ” ย่อมดับได้ด้วยวิธีคิดว่า “ปล่อยวาง” [อนัตตานุปัสสนายถาภูตญาณ = ฌานวิโมกข์ และ ญาณวิโมกข์] หมายถึง ไม่ถ่อมมั่นยึดมั่นในธรรมทั้งหลาย เมื่อพิจารณาสภาวธรรมทั้งหลายในวิปัสสนาภุมิ ด้วย “เห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์” นั่นคือ “ัตตรมัชฌัตตตาแห่งอุเบกขา” [ัตตรมัชฌัตตูปেকขา] หมายถึง การปล่อยวางไม่ยึดมั่นในอารมณ์แห่งธรรมทั้งหลายตามที่เป็นจริง ซึ่งเป็นความถูกต้องที่แน่นอนแห่งธรรมฐิติ [ยถาภูตธรรม-อนัตตาวิปัสสนายถาภูตญาณ] อันเป็น “กฎธรรมชาติ” กล่าวโดยสรุป คือ “ให้ถ่อมมั่นในธรรมทั้งหลายด้วยอุเบกขาจิต-ความว่างเปล่าแห่งสุญญตา” โดยอาศัยอนัตตานุปัสสนา ถอนอัสสาสะกิเลส นั่นเอง หรือพิจารณาเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์จนสามารถหาข้อสรุปแห่ง “ธรรมนิยาม ๓” นั่นคือ (๑) สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง (๒) สังขารทั้งหลาย เป็นทุกข์ และ (๓) ธรรมทั้งหลายล้วนไม่ใช่ตัวตน สภาวะดังกล่าวนี้ คือ “ปัญญาเห็นธรรม” และ “ปัญญาตรัสรู้” แห่งผลการปฏิบัติอริยมรรคแห่งพระพุทธศาสนา ด้วยประการฉะนี้.

